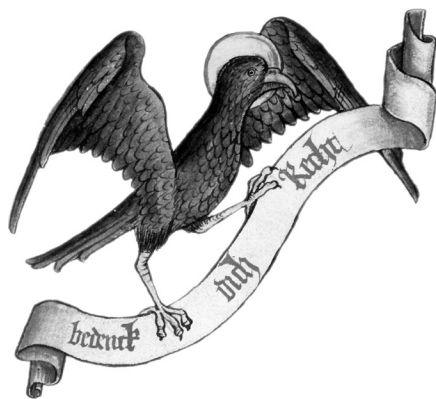

Særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 50
2011

With summaries

KØBENHAVN 2011
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 169.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 178.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen
med tak til Ivan Boserup

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lesebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Nodesats: Niels Bo Foltmann
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-085-8

MENNESKERETTIGHEDSPOLITIK FRA NEDEN?

Sakharovhøringen i København oktober 1975

AF

BENT BOEL

Danmark vil næppe fylde meget, når den samlede beretning om vestlig støtte til dissidenterne i Østblokken under den kolde krig engang skal skrives. Men ét dansk bidrag vil utvivlsomt blive husket. I juni 1974 henvendte en lille, obskur og i nogles øjne suspekt gruppe sig til Folketingets præsidium med et forslag.¹ I første omgang uden succes.² Ophavsmændenes ihærdighed sikrede imidlertid, at deres brev blev dét danske græsrodsinitiativ vedrørende menneskerettighedskrænkelser i Østblokken, som gav den største internationale genklang under den kolde krig. Efter måneders tovtrækkeri gav præsidiets nemlig grønt lys for arrangementet, og i oktober 1975 blev Den Internationale Sakharov-Høring afholdt: Over tre dage mødtes sovjetiske dissidenter, vestlige eksperter og menneskerettighedsforkæmpere på Christiansborg i København for at diskutere forholdene i Sovjetunionen. Den internationale presses bevågenhed var stor, den sovjetiske vrede mærkbar, og konsekvenserne langsigtede. Ifølge den kendte sovjetiske menneskerettighedsforkæmper, Ludmilla Alexeyeva, kom de internationale Sakharovhøringer – fem officielle i København (1975), Rom (1977), Washington DC (1979), Lissabon (1983) og London (1985), samt flere “uden for nummer” – til at spille en central rolle for Vestens kendskab til menneskerettighedssituationen i Sovjetunionen.³

Som det fremgår af rækkefølgen, begyndte det hele i København. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at vor viden om høringernes tilblivelseshistorie, forløb og indflydelse fortsat er beskedent. De nævnes

¹ Brev af 29.6.1974 fra Øjvind Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. Folketingets Arkiv, Bureauet, 38.C.1, Fællesrådet for Østeksiler i Danmark 1974–1975, (herefter: FA).

² Brev af 29.8.1974 fra Bureauchef Helge Hjortdal til Øjvind Feldsted Andresen. FA. Se også: Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 23.8.1974. FA.

³ Arthur W. Blaser: How to Advance Human Rights Without Really Trying: An Analysis of Nongovernmental Tribunals. *Human Rights Quarterly*, 14, 1992, s. 348. Se også Gene Sosin: *Sparks of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty*, University Park 1999, s. 190.

i flere historiske fremstillinger, men omtalen er som regel summarisk.⁴ Nærværende artikel vil bestræbe sig på at råde lidt bod på denne mangel, ved at fokusere på baggrunden for den første Sakharovhøring. Af forskellige – ikke mindst kildemæssige – årsager vil artiklen rejse flere spørgsmål end den kan besvare.

Kontekst: menneskerettighedspolitik i tribunalernes tid

Sakharovhøringens kontekst omfatter bl.a. den spæde, men fremvoksende opposition i Sovjetunionen efter 1965, den skærpede internationale opmærksomhed over for menneskerettighedskrænkelserne i Sovjetunionen, samt et i samtiden omsiggribende fænomen: nedsættelsen af internationale tribunaler.

Det man i Vesten fra 1970erne omtalte som Østblokkens “dissidenter”, havde for Sovjetunionens vedkommende sin oprindelse i tømbruddet der fulgte i kølvandet på Stalins død i 1953. Men systemkritikken begyndte først at tage form i forbindelse med processen mod forfatterne Andrej Sinjavskij og Julij Daniel i 1966. I starten af 1970erne spillede to personer en central rolle for “de anderledes tænkende”: forfatteren Aleksander Solsjenitsyn og atomfysikeren Andrej Sakharov. I Vesten kom de til at fremstå som eksponenter for to forskellige tendenser blandt sovjetiske oppositionelle, groft sagt Solsjenitsyns slavofile, russisk-ortodokse vs. Sakharovs provestlige, liberale og verdslige linje.⁵ De kom fra to forskellige verdener. På den ene side den tidligere Gulag-fange, hvis forfatterskab – i særdeleshed *En dag i Ivan Denisovitjs liv* og storværket *Gulag Øhavet* – spillede en nøglerolle i undermineringen af det kommunistiske systems legitimitet såvel i som uden for Sovjetunionen, og som blev sendt i vestligt eksil i 1974. På den anden side den

⁴ Se f.eks.: Jakob Andersen med Oleg Gordievsky: *De røde spioner*, 2002, s. 624–637 og 642–643; George Bailey: *The Making of Andrei Sakharov*, London 1989, s. 333–353; Jean Chiama og Jean-François Soulet: *Histoire de la dissidence*, Paris 1982, s. 388–389; Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS): *Danmark under den kolde krig*, 2, 2005, s. 325 og 444; Morten Heiberg: *KGBs kontakt- og agentnet i Danmark*. PET-Kommisionens beretning, 13, 2009, s. 53–55; Nikolaj Petersen: *Dansk Udenrigspolitisk historie*, 6, 2004, s. 162–163; Søren Hein Rasmussen og Poul Villaume: *Et land i forvandling. Danmarks historie 1970–2005*, 2007, s. 186; Charles Rhéaume: *Science et droits de l’homme: le soutien international à Sakharov, 1968–1989*. Thèse d’histoire, Université McGill, 1999, s. 145–146; Regin Schmidt: *PETs overvågning af politiske partier 1945–1989*. PET-Kommisionens beretning, 7, 2009, s. 37 og s. 242–244.

⁵ Cécile Vaissié: *Pour votre liberté et pour la nôtre. Le combat des dissidents de Russie*, Paris 1999, s. 225.

sovjetiske brintbombs fader, der i 1960erne gennemgik en udvikling i stadig mere oppositionel retning og efterhånden kom til at fremstå som den fremmeste russiske dissident.⁶ I oktober 1975 blev Sakharov tildelt Nobels fredspris, året efter udråbte KGBs chef Jurij Andropov ham til at være Sovjetunionens indenrigspolitiske fjende nr. 1, og i 1980 blev han sendt i sibirisk eksil.⁷ Selv om de politisk og filosofisk lå langt fra hinanden og ikke lagde skjul på deres uenigheder – f.eks. i deres syn på demokratiet (Sakharov var tilhænger og satte forsvaret for menneskerettigheder i højsædet, mens Solsjenitsyn tog afstand fra det og generelt forholdt sig stærkt kritisk til den vestlige samfundsmodel) – stod de sammen i deres kritik af det kommunistiske styre og dets overgreb.⁸ Såvel forskellene som den gensidige solidaritet mellem disse to nøglefigurer kom til at spille en vigtig rolle for den proces, der førte til Sakharovhøringen.

En anden væsentlig forudsætning for Sakharovhøringen var den øgede vestlige opmærksomhed på undertrykkelsen i de kommunistiske lande i starten af 1970erne. Denne udvikling blev opmuntret af den fremspirende oppositionelle aktivitet i Østblokken, samt for Sovjetunionens vedkommende de såkaldte “refuseniks.”⁹ Et af de afgørende vendepunkter var CSCE-processen, og i første omgang forhandlingerne i 1973–1975, der førte til underskrivelsen af Helsinki-Slutakten den 1. august 1975. Til gengæld for vestlige “indrømmelser” – anerkendelse af territorial status quo i Europa samt af princippet om ikke-indblanding i andre landes indre forhold – accepterede østbloklandene princippet om respekt for menneskerettigheder samt en række tiltag, der skulle fremme mellemfolkelige udvekslinger på tværs af jerntæppet. Dette fik ganske hurtigt følelige – og set fra Moskva utilsigtede – konsekvenser i østlandene, idet dissidenterne vendte Slutakten mod magthaverne og tilbød dem “hjælp” til at leve op til egne forsikringer om at respektere menneskerettighederne.¹⁰

Et tredje forhold var, at dette var tribunalernes tid. I disse år blev der taget en række internationale initiativer til at organisere tribunaler eller høringer om diverse typer af overgreb eller menneskerettighedskræn-

⁶ Vaissié 1999, s. 220.

⁷ Joshua Rubenstein og Alexander Gribanov (eds.): *The KGB File of Andrei Sakharov*, New Haven/London, 2005, s. 21–24.

⁸ Sakharov 1990, s. 444–448.

⁹ Jøder der blev nægtet udrejse af Sovjetunionen.

¹⁰ Se f.eks.: Daniel C. Thomas: *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*, Princeton 2001.

kelser.¹¹ Det gjaldt også i Danmark, hvor der blev afholdt høringer om Vietnam (oktober 1972) og Chile (juni 1974).¹²

Så vidt konteksten. Den umiddelbare anledning til høringen var den såkaldte Moskva-appel. Udgivelsen af Aleksander Solsjenitsyns *Gulag Øhavet* i Paris i december 1973 (i første omgang på russisk, dernæst i oversættelse på utallige sprog) bidrog dramatisk til at sætte internationalt fokus på de overgreb, der fandt sted i Sovjetunionen. Myndighedernes svar var at anholde og udvise forfatteren til Vesten. En række sovjetiske dissidenter – med Sakharov som den mest kendte – reagerede prompte ved at udsende en erklæring den 13. februar 1974, hvori de krævede Solsjenitsyn løsladt (han blev udvist samme dag), udgivelse af *Gulag Øhavet* i hjemlandet, samt oprettelse af et international tribunal med henblik på at få undersøgt menneskerettighedskrænkelserne i Sovjetunionen.¹³ I Richard Louris biografi om Sakharov hævdes det, at appellen ikke blev hørt.¹⁴ Det er en sandhed med modifikationer, idet Den Internationale Sakharov-Høring netop var tænkt som et svar på Moskva-appellen.

Initiativtagerne

Hvem stod bag initiativet til Den Internationale Sakharov-Høring? Umiddelbart ligger svaret lige for: Det gjorde Fællesrådet for Østeksiler i Danmark¹⁵ eller måske rettere organisationens næstformand, Øjvind Feldsted Andresen. Formelt begyndte det hele nemlig den 29. juni 1974, da denne på Fællesrådets vegne skrev til Folketingets præsidium og anmodede – med henvisning til Moskva-appellen, der omtaltes som Sakharovs “åb[ne] brev til Vesten” – om, at der blev stillet et lokale på Christiansborg til rådighed for “et internationalt tribunal til belysning af den stadige og vedvarende kriminalisering af det politiske og religiøse liv i Sovjetunionen.”¹⁶ De næste logiske spørgsmål – hvem var

¹¹ Blaser 1992, s. 339–370.

¹² Telegram (herefter: tel.) nr. 3317 af 25.11.1974 fra AmEmbassy in Copenhagen (herefter: AmEmb) (Crowe) til SecState. National Archives and Records Administration <<http://aad.archives.gov/aad>> (herefter: NARA).

¹³ *Chronicle of Current Events*, 32, 14.7.1974.

¹⁴ Richard Lourie: *Sakharov. A Biography*, Hanover/London, 2002, s. 260.

¹⁵ “Østeksiler” er ikke et udtryk, der er Dansk Sprognævn bekendt. Meget tyder på, at det blev opfundet til formålet, samt at det ikke blev anvendt efterfølgende (telefonsamtale med Dansk Sprognævn, 12.7.2011). Det hændte, at medlemmerne i stedet brugte betegnelsen “Fællesrådet for Østeksiler” eller “Østeksil i Danmark.”

¹⁶ Brev af 29.6.1974 fra Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. FA.

Feldsted Andresen, og hvad var Fællesrådet for Østeksiler – skyldes ikke blot, at glemslens tåger har lagt sig over personen og hans organisation. For de var knap nok kendt af deres samtidige. Eksempelvis synes de bl.a. at have været Folketingets bureau og den socialdemokratiske folketingsgruppe ubekendte, hvilket ikke var uden betydning for det efterfølgende forløb.

Da socialdemokraterne udbad sig nærmere oplysninger om Fællesrådet for Østeksiler, oplyste Feldsted Andresen, at det blev dannet i 1969 som paraplyorganisation for en række østeuropæiske eksilorganisationer: Den baltiske komité (formand: August Koern¹⁷), Sammenslutningen af frie Tjcekoslovakker (formand: Roman Storck), Den ungarske katolske forening (formand: Ernő Eszterhás) og Det polske råd (formand: Olgierd T. Zalewski).¹⁸ Oplysningerne var ikke helt dækkende, da i alt fald Det Polske Råd – en forening, der bestod af 13 medlemmer – først blev dannet i 1971 (og opløst i 1975).¹⁹ Et hovedformål for Fællesrådet var at “virke som modstykke til den venstreorienterede aktivitet” og “bekæmpe den venstreorienterede propaganda” i Danmark.²⁰ Dette udmøntede sig bl.a. i læserbreve.²¹ Da *Informations* journalist Frank Osvald – østflygtningen, der i *Land og Folk* betegnedes som

¹⁷ August Koern var udenrigsminister i den estiske eksil-regering 1963–1981 (Peter Kyhn: *Danmark og det baltiske spørgsmål 1940–1991*. Speciale, Institut for Historie, Københavns Universitet, 2000, s. 51–52).

¹⁸ Brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til Socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA.

¹⁹ Email af 9.7.2011 fra Eugeniusz S. Kruszewski til forf. Gruppens størrelse var mao. beskeden: Midt i 1970erne boede der 20.000–25.000 polakker i Danmark, jf. DIIS 2005, 2, s. 462. I Andersen og Gordievsky 2002 (s. 628) omtales Fællesrådet for Øst-Eksiler i Danmark som “en sammenslutning af 6.000 østeuropæiske flygtninge fra flere lande.” Den førømtalte polske gruppes medlemstal taget i betragtning, virker tallet stærkt overdrevet. *Information* (13.10.1975) oplyste noget kryptisk, efter alt at dømme med Ernő Eszterhás som kilde, at Fællesrådet “[stod] ... for 1.000 aktive af de i alt ca. 6.000 emigranter fra østlandene, som har slået sig ned i Danmark.” I *Berlingske Tidende* (30.1. 2001) omtalte Preben Kühl beskedent Fællesrådet således: “En gruppe ved navn Øst-Eksil, der bestod af flygtninge fra Østeuropa og nogle få danske støtter, mødtes regelmæssigt for at drøfte arbejdet med at støtte de østeuropæiske flygtninge.” Kühl oplyste endvidere at Fællesrådet i 1975 havde taget navneforandring til Det Internationale Sakharov-Komité, en gruppe som Feldsted Andresen senere betegnede som “mikroskopisk lille” (*Berlingske Tidende* 30.6.1989). Dette ligger fint i tråd med Fællesrådets oprindelige hensigt om at danne et løst, uformelt “oplysningsorgan,” uden medlemslister (*Berlingske Tidende* 23.11.1969).

²⁰ *Berlingske Tidende* 23.11.1969.

²¹ Se: Østeksil i Danmark (Ernø [sic] Eszterhas, Alexander Gerull, Emil Krasicki, Herbert Binsky, Heinz Jahn): Angående anerkendelse af DDR. *Information* 4.6.1970.

“vulgær antikommunist”²² – forsøgte at indhente nærmere oplysninger om gruppen, fik han som svar tilsendt materiale vedrørende Assembly of Captive European Nations (ACEN), der i Danmark var repræsenteret af August Koern. ACEN (1954–1972) var en amerikansk-finansieret verdensomspændende organisation, dannet af eksilpolitikere fra ni østblokløse lande, og den bestod fortsat i 1969 altovervejende af personer, der var gået i eksil i kølvandet på kommunisternes magtovertagelse i de øst- og centraleuropæiske lande efter 1945.²³ Ifølge Osvald ønskede Fællesrådets danske medlemmer – bortset fra næstformanden Feldsted Andresen – at forblive anonyme. Hans konklusion var, at der var tale om en sammenslutning af aldrende eksilpolitikere, uden reel tilknytning til Østeuropa anno 1969, og hvis ærinde var at drive “rabiat højrefløjspropaganda.”²⁴ Højreorienteringen fremgik tilsyneladende af foreningens formål, der som nævnt var at bekæmpe “den venstreorienterede propaganda.” Gruppen hævdede imidlertid, at den ikke agtede at drive “højreorienteret propaganda,” den ville holde sig til “fakta.”²⁵ Osvalds vurdering led af det handicap, at han ikke kunne fremskaffe mere detaljerede oplysninger. Samt at der ikke forelå vidnesbyrd om at eksempelvis formanden Ernő Eszterhás eller næstformanden Feldsted Andresen var “rabiate” (førstnævnte, der efter sigende stod Centrumdemokraterne nær, skulle tværtimod have været skeptisk over for de mere højreradikale ungarske eksilkredse²⁶). På den anden side fandt tesen om manglende repræsentativitet og substans belæg i det forhold, at gruppens aktivitet og synlighed i de følgende år var begrænset. Det samme kunne siges om de grupper, som Fællesrådet angiveligt agerede som paraplyorganisation for. Selv under Sakharovhøringen kunne pressen ikke opnå et tilfredsstillende svar på, hvem der egentlig var med i arrangørgruppen.²⁷ Alt dette skabte grobund for, at anonyme kilder kunne sprede rygter om, at gruppen var “krypto-nazistisk.” Disse rygter nåede frem til socialdemokraterne, hvorfor Feldsted Andresen

²² *Land og folk* 7.9.1966.

²³ Frank Osvald: Eksilpolitisk kold krig i Danmark. *Information* 10.12.1969; <<http://history.ceu.hu/events/2010-11-04/anna-mazurkiewicz-the-cold-war-victims-or-weapons-the-story-of-the-assembly-of-cap>>.

²⁴ Osvald 1969. For lignende vurderinger, se: Mads Nissen Styrk i *Ekstra Bladet* 13.9.1974; brev af 12.5.1981 fra Steen Folke til Sakharov-komiteen, Preben Kühls materiale vedr. Sakharovhøringen, i forf.s. besiddelse (heri betegnes gruppen som “rabiat antikommunistisk”).

²⁵ *Bertlingske Tidende* 23.11.1969.

²⁶ Interview med (Ernő Eszterhás’ søn) Peter Eszterhás, 2.3.2007.

²⁷ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) 18.10.1975.

til sin store irritation gentagne gange måtte forsvare sig imod dem.²⁸ Sakharovhøringen var det første – og efter alt at dømme eneste – vægtige initiativ, som gruppen tog. Derefter ophørte Fællesrådet med at give livstegn fra sig. Det ændrede nemlig navn til “Den Internationale Sakharov-Komité.”²⁹

Det er slående, at alle Fællesrådets henvendelser blev foretaget af næstformanden, Feldsted Andresen. Hans aktivitet i forbindelse med Sakharovhøringen og efterfølgende gjorde ham iflg. eksil-russeren Boris Weil til Sovjets fjende nr. 1 i Danmark.³⁰ Men om hans aktiviteter op til Sakharovhøringen er vores viden begrænset. Det gælder ikke mindst det konkrete forløb, der førte til hans samarbejde med en række eksilerede østeuropæere. Feldsted Andresen, af profession maskinfabrikant, var tidligere modstandsmand, tilknyttet såvel BOPA som Holger Danske, og medvirkede bl.a. til at springe Riffelsyndikatet i luften.³¹ Han var ikke videre kendt – den journalist, der mest aktivt støttede høringsforslaget, *Berlingske Tidendes* Jens Thomsen, betegnede ham i en af sine første artikler om sagen som “øjenlæge.”³² Da socialdemokraterne udbad sig nærmere oplysninger, skrev Feldsted Andresen, at det var ham, der i 1969 havde taget initiativ til at danne Fællesrådet. Han havde imidlertid takket nej til formandsskabet, da han mente, at en østeksilorganisation var bedst tjent med at have en østemigrant – Ernő Ezsterhás – som formand, mens han selv nøjedes med næstformandskabet. I praksis blev Feldsted Andresen imidlertid, ifølge eget udsagn, den drivende kraft i organisationen, den der “som dansker i rådet [havde] søgt at give initiativerne retning og indhold.”³³ I selsamme redegørelse hævdede Feldsted Andresen, at også høringen var hans idé. Hans vedholdende engagement i organiseringen af Sakharovhøringen samt i dens opfølgning taler for, at han vitterligt var hovedaktøren i hvad der både før og

²⁸ Brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til Socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA; brev af 3.11.1974 fra Feldsted Andresen til Hjortdal. FA. Feldsted Andresen mente, at DKP stod bag rygterne.

²⁹ Preben Kühl: Moskva-appel. *Berlingske Tidende* 30.1.2001.

³⁰ Email af 28.1. 2009 fra Boris Weil til forf.

³¹ *Ekstra Bladet* 20.12.1963; brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til Socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA. Feldsted Andresen var bror til den tidligere afdelingsleder i BOPA, Erling Andresen (se Esben Kjeldbæk: *Sabotageorganisationen BOPA 1942–1945*, 1997, s. 309).

³² *Berlingske Tidende* 3.9.1974.

³³ Brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til Socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA.

efter høringsen var en “mikroskopisk lille”³⁴ organisation, hvis kerne i 1973–74 måske blot bestod af 5–6 personer.³⁵

På den anden side må man nødvendigvis rejse spørgsmålet om en mulig international dimension. For det første fordi initiativtagerne selv nævner en sådan. I Feldsted Andresens oprindelige henvendelse til Folketingets præsidium skrev han, at initiativet var “blevet pålagt vor organisation fra [sic] udenlandske menneskerettighedsforkæmpere- og eksilorganisationerne [sic]”³⁶ – uden at disse blev identificeret nærmere. Formuleringen kan tolkes forskelligt. Men såvel Koern som Eszterhás var involveret i transnational (hhv. estisk/baltisk og ungarsk) eksilpolitik, og som følge heraf disponerede de begge over relevante kontakter.³⁷ Det forhold, at Danmark var det eneste land, der reagerede på Moskva-appellen, gør det under alle omstændigheder fristende at formode, at en eller anden form for international koordinering fandt sted. Kløften mellem omfanget af den opgave, man påtog sig, og de beskedne ressourcer, Fællesrådet antageligt havde adgang til, pegede i samme retning.

Man behøver ikke være specielt konspiratorisk indstillet for i det mindste at overveje den mulighed, at amerikanerne havde en finger med i spillet. Det forhold at sovjetledelsen – også i interne dokumenter – betragtede “US intelligence services”³⁸ som de reelle initiativtagere til høringsen, er ikke ensbetydende med, at CIA-hypotesen kan affærdiges som tendentiøs og useriøs. De pernitengryne vil studse over anglicismen i nogle af Fællesrådets første breve (både Sakharov

³⁴ Feldsted Andresen i *Bertingske Tidende* 30.6.1989.

³⁵ Preben Kühl har bekræftet, at Feldsted Andresen var nøglepersonen i Fællesrådet for Østeksiler. Iflg. Kühl bestod gruppen i tiden op til Sakharovhøringen af formanden Ernő Eszterhás, næstformanden Feldsted Andresen, sekretæren Ludmila Osbrandt, musikeren og eksilpolakken Bernard Karawatzski, oberstløjtnant Preben Kühl, samt muligvis nok en dansker. Kühl samarbejdede i en anden sammenhæng med Hans Hetler, og det kan ikke udelukkes, at Hetler på et tidspunkt blev involveret i Fællesrådets aktiviteter (interview med Preben Kühl, 23.9.2011). I forbindelse med høringsen ragede Hetler imidlertid klar med gruppen, øjensynlig fordi den ønskede at holde afstand til ham. I 1974–75 var Erik Dissing (senere formand for den danske afdeling af World Anti-Communist League) et aktivt medlem. I marts 1979 bestod gruppen af seks personer og dens fortsatte eksistens skyldtes iflg. Kühl udelukkende det forhold, at den kunne påberåbe sig Sakharovs støtte (brev af 11.1.1976 fra Hans Hetler til Hans Kristian Neerskov; meddelelse fra økonomiudvalget (Erik Dissing), maj 1975; brev af 16.3.1979 fra Kühl til Feldsted Andresen, Preben Kühls materiale vedr. Sakharovhøringen).

³⁶ Brev af 29.6.1974 fra Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. FA.

³⁷ Interview med Peter Eszterhás, 2.3.2007.

³⁸ Rubenstein og Gribanov 2005, s. 227.

og Sinjavskij blev forsynet med fornavnet "Andrew", "1,7" mio. blev til "1.7" mio.).³⁹ Pastor Hans Kristian Neerskov, der først blev involveret senere,⁴⁰ muligvis fra efteråret 1974, og som netop på denne tid udviklede tætte forbindelser i USA (han grundlagde en amerikansk aflægger af Dansk Europamission – Mission Possible – i 1974), og i de følgende år jævnligt mødtes med repræsentanter for CIA, har selv peget på de amerikanske fagforeninger som økonomiske bidragsydere.⁴¹ Det er kendt, at fagforeninger i andre – både tidligere og senere – sammenhænge er blevet brugt til diskret at kanalisere officielle amerikanske midler til anti-kommunistiske aktiviteter.⁴² Et tidligere medlem af Fællesrådet har tilkendegivet, at Feldsted Andresen ofte besøgte USAs ambassade, at han ved disse lejligheder modtog økonomiske bidrag, og at man i arrangørgruppen var udmærket klar over, at man var bedst tjent med at hemmeligholde denne støtte.⁴³ Men selv om amerikanerne vitterligt skulle have (med)finansieret høringen, ville det på ingen måde godtgøre, at det hele var et amerikansk påhit. Manglen på brugbare kilder betyder, at vi må nøjes med gisninger. Netop kildesituationen kunne i øvrigt give næring til sammensværgelsesteorier, idet såvel Fællesrådets formands som næstformandens privatarkiv tilsyneladende er sporløst forsvundet.⁴⁴ Afgørende for en forståelse af baggrunden for initiativet ville det naturligvis være at finde ud af, hvad der skete i de godt fire måneder, der gik fra Moskva-appellen til Fællesrådets ansøgning. Muligvis er det enkleste svar det bedste: et (iflg. Feldsted Andresen) eller flere (iflg. Preben Kühl⁴⁵) medlemmer af Fællesrådet fik af egen drift en god idé. Men det kan ikke udelukkes, at svaret er mere kompliceret. Adgang til yderligere materiale, ikke mindst Feldsted Andresens privatarkiv, andre arkiver fra Fællesrådet samt arkiver fra det danske og

³⁹ Brev af 29.6.1974 fra Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. FA; brev af 11.9.1974 fra Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. FA.

⁴⁰ Interview med Preben Kühl, 23.9.2011.

⁴¹ Interview med Hans Kristian Neerskov.

⁴² Blandt de mere kendte eksempler er den amerikanske støtte til Force ouvrière i Frankrig og Solidarność i Polen.

⁴³ Interview med Preben Kühl, 23.9.2011.

⁴⁴ Feldsted Andresens svigerinde Mikki Andresen og Peter Eszterhás beretter, at hhv. Feldsted Andresens og Ernő Eszterhás' privatarkiver blev fjernet af personer, hvis identitet de ikke kendte eller ikke længere husker (telefoninterview med Mikki Andresen; Interview med Peter Eszterhás, 2.3.2007).

⁴⁵ Kühl 2001.

amerikanske efterretningsvæsen ville formentlig bringe os nærmere en fyldestgørende beretning om Sakharovhøringen.⁴⁶

Fra tribunal til Sakharovhøring

Hvilken type arrangement var det så Fællesrådet for Østeksiler ønskede at gennemføre? I Moskva-appellen blev der lagt op til at “establish an international public tribunal for investigation of the crimes committed.”⁴⁷ I sine erindringer skriver Sakharov, at de forbrydelser, der hermed tænkes på, var dem, der blev beskrevet i Solsjenitsyns *Gulag Øhavet*, hvilket virker plausibelt.⁴⁸ I Fællesrådets oplæg var fokus imidlertid mere nutidigt, idet Feldsted Andresen i brevet af 29. juni 1974 foreslog “et internationalt tribunal, til belysning af den stadige og vedvarende kriminalisering af det politiske, religiøse og kulturelle liv i Sovjetunionen.”⁴⁹ Det kronologiske fokus blev mao. flyttet fra Stalintiden til samtiden, hvilket bidrog til at gøre høringen politisk sprængfarlig. Da det kom så vidt, at høringen skulle tilrettelægges, valgte man at fokusere på perioden 1965–75.⁵⁰

Beslutningen om at forsøge at få Folketinget til at huse høringen var naturligvis afgørende for hele forløbet. Uden den ville der ikke have været en politisk, diplomatisk, mediemæssig sag – i alt fald slet ikke på samme måde. Og høringen ville næppe have været i stand til at tiltrække sponsorer, deltagere, vidner, eksperter, pressefolk i samme omfang. Det er et åbent spørgsmål om den overhovedet ville være blevet til noget. Når man gjorde forsøget, var det fordi der i den umiddelbart foregående periode var præcedens for, at høringer kunne finde sted på Christiansborg: I 1972 en høring om Vietnam, to år senere en høring om Chile. I Fællesrådets regi har man utvivlsomt her set en oplagt mulighed for at genskabe det man opfattede som en politisk balance: efter to høringer om “højreorienterede” overgreb, var det på sin plads, at søgelyset nu blev sat på et “venstreorienteret” diktatur. Og hvis Folke-

⁴⁶ I et brev af 22.8.2011 afviste PET at give forf. indsigt i organisationens arkivmateriale vedr. Sakharovhøringen. I et brev af 29.9.2011 oplyste PET, at “ud over PET-Kommissionen har forskere fra Center for Koldkrigsforskning samt fra Dansk Institut for Internationale Studier haft adgang til det pågældende materiale.”

⁴⁷ *Chronicle of Current Events*, 32, 14.7.1974.

⁴⁸ Sakharov 1990, s. 445.

⁴⁹ Brev af 29.6.1974 fra Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. FA.

⁵⁰ Arrangørkomiteen for Den Internationale Sakharov-Høring (udg.): *Sakharov-Høringen. Dokumenter om menneskerettighederne i Sovjet 1965–75, 1975* (høringspublikationen blev efterfølgende ligeledes udgivet på tysk, italiensk, engelsk og russisk).

tinget lagde lokaler til, ville dette uvægerligt af mange i udlandet blive opfattet som en officiel blåstempling.

Arrangørerne var utvivlsomt opmærksomme på, at der skulle ydes en indsats, hvis høringen skulle gøres spiselig for et flertal i Folketingets præsidium samt tiltrække navne af en sådan kaliber, at den ville blive en succes. En lille semantisk detalje kan antagelig ses som udtryk for denne bestræbelse. I gruppens skrivelser foregik der en gradvis glidning fra "tribunal" til "høring", selv om de to udtryk i en overgang nærmest blev anvendt som synonymmer.⁵¹ I udgangspunktet blev der lagt op til et tribunal. I en fornyet ansøgning af 11. september 1974 omtalte Feldsted Andresen arrangementet som "tribunal/høring." Fra den 13. oktober 1974 lagde han sig fast på betegnelsen "høring." Selv om udtrykket "tribunal" senere blev brugt af udenforstående, så var det "høring," der slog igennem i offentligheden. Og ved høringens åbning understregede en af arrangørerne, Hans Kristian Neerskov, at det ikke drejede sig om et tribunal: der skulle ikke afsiges nogen dom. Men hvad skulle barnet så hedde? I udgangspunktet var det navnløst. Da den offentlige debat brød ud i starten af september 1974, var der mange forskellige bud: østeksiltribunalet, Sovjet-høring,⁵² Solsjenitsyn-høring,⁵³ Sakharovhøring,⁵⁴ Flygtningenes tribunal.⁵⁵ I starten dominerede betegnelsen Solsjenitsyn-høring – vel bl.a. fordi anledningen til Moskva-appellen var Solsjenitsyns anholdelse. Men fra den 13. oktober 1974 anvendte Feldsted Andresen udtrykket Sakharovhøring, og det var da også dette, der hurtigt tog over. Af forståelige årsager. Den umiddelbare begrundelse var naturligvis, at høringen aldrig var blevet til noget uden Sakharovs "Moskva-appel." Man kan formode, at det også har spillet ind, at såvel "Sakharov" som "høring" sendte mindre kontroversielle signaler end "Solsjenitsyn" og "tribunal" ville have gjort. Endelig blev "Sakharovhøringen" hurtigt til "Den Internationale Sakharov-Høring." Dette gav mere pondus til arrangementet, samtidig med at det indholdsmæssigt svarede til, hvad Moskva-appellen havde foreslået, og hvad Fællesrådet ønskede at levere.

⁵¹ Se f.eks.: ekstraktafskrift af præsidiemøde, 21.11.1974. FA.

⁵² Kristeligt Folkeparti, pressemeddelelse, 16.10.1974. FA; Kr.F., pressemeddelelse, 23.10.1974. FA.

⁵³ F.eks.: *Berlingske Tidende* 3.9.1974; Notits af 10.9.1974 fra Jørgen Bang Jespersen til Hjortdal; brev af 8.9.1974 fra Ib Larsen til Folketingets præsidium; brev af 15.11.1974 fra Dansk-Israelsk Selskab til Karl Skytte. FA.

⁵⁴ Brev af 14.11.1974 fra Feldsted Andresen til Skytte. FA.

⁵⁵ Feldsted Andresen i *Berlingske Tidende* 11.9.1974

Nok så afgørende for høringens succes var to midterpartiers engagement i sagen, idet Centrumdemokraterne (CD) og især Kristeligt Folkeparti (Kr.F.) – to partier der ikke var repræsenteret i Folketingets præsidium, og som derfor ikke havde noget direkte at skulle have sagt⁵⁶ – gjorde sig til høringens advokater. Hvilke faktorer der spillede ind her, kan vi kun gisne om. Spontan sympati er en oplagt forklaring. Erhard Jacobsen talte allerede i 1950erne balternes sag.⁵⁷ For Kristeligt Folkepartis vedkommende kan afstandtagen fra den religiøse undertrykkelse, der foregik i Østblokken, have været et væsentligt incitament. Hertil kommer mulige personlige kontakter og netværk. Eszterhás skulle, som nævnt, have været tæt på CD. Og det er tænkeligt, at pastor Neerskov havde kontakter i Kristeligt Folkeparti. Yderligere var det væsentligt, at en del af pressen – primært *Berlingske Tidende* – engagerede sig i sagen. Kort før Folketingets præsidium skulle tage endelig stilling, var Feldsted Andresen i øvrigt tilbage på banen, idet han meddelte, at tre organisationer nu havde tilkendegivet deres støtte: Neerskovs Dansk Europamission (der specialiserede sig i bibelsmugling til østlandene), Dansk-Israelsk Selskab og Ligaen for Tolerance. De to sidstnævnte grupper havde én og samme formand, nemlig Jens Lillelund, tidligere leder af modstandsgruppen Holger Danske, som Feldsted Andresen var tilknyttet under krigen.⁵⁸

Yderligere et tiltag i bestræbelserne på at “sælge” arrangementet til Folketingets præsidium var et dokument, som Feldsted Andresen lod Folketingets bureau tilkomme ved Kristeligt Folkepartis mellemkomst. Det drejede sig om en “proposal list for a preparing-meeting in Copenhagen

⁵⁶ Fra december 1973 bestod præsidiet af flg.: formanden Karl Skytte (RV), samt 4 næstformænd: Grete Hækkerup (S), Bay (FP), S. Karlskov Jensen (V), H.C. Toft (KF), jf. *Folketingsårbog 1973–74, 1975*, s. 57–58. Fra oktober 1974 bestod præsidiet af flg.: formanden Skytte (RV) samt 4 næstformænd: Grete Hækkerup (S), F. Erlendsson (FP), Karlskov Jensen (V) og Toft (KF), jf. *Folketingsårbog 1974–75, 1976*, s. 46. Efter januar 1975 bestod præsidiet af flg.: formanden Skytte (RV) samt: Grete Hækkerup (S), Nathalie Lind (V), Bay (FP) og Morten Lange (SF), jf. *Folketingsårbog 1974–75, 1976*, s. 58. Fra oktober 1975 bestod præsidiet af flg.: formanden Skytte (RV) samt Grete Hækkerup (S), Nathalie Lind (V), F. Erlendsson (FP) og Morten Lange (SF), jf. *Folketingsårbog 1975–76, 1977*, s. 33.

⁵⁷ <<http://www.danskestiskselskab.org/images/plakater/5-DES.pdf>>

⁵⁸ Brev af 8.11.1974 fra Neerskov til Hjortdal. FA; brev af 15.11.1974 fra Dansk-Israelsk Selskab Skytte. FA; notits, november 1974, Vedr. henvendelse fra Fællesrådet for Østekisler i Danmark; *Ekstra Bladet* 20.12.1963; brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til Socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA; <<http://www.dansk-israelsk-selskab.dk/vigtige-begivenheder.html>>.

for a public international tribunal in defence of human rights in the USSR,”⁵⁹ der opremsede en række organisationer: Frie Faglige Internationale (FFI), den amerikanske fagforening AFL, Amnesty International, m.fl. Det var nærliggende at opfatte dette som en liste over grupper, der støttede initiativet, og et blåstempel fra flere af disse grupper ville da også have været særdeles velegnet til at befordre politisk goodwill, ikke mindst i Socialdemokratiets rækker. Efter en nærmere undersøgelse (bl.a. med hjælp fra Udenrigsministeriet) viste det sig imidlertid, at de nævnte grupper, i det omfang de blev adspurgt, end ikke havde hørt om initiativet. Listens status blev ikke afklaret, men der var allerhøjest tale om organisationer, som Fællesrådet muligvis havde tænkt sig at involvere i høringen på et senere tidspunkt.⁶⁰ Det tætteste man i det tilgængelige arkivmateriale kommer en plausibel forbindelse er Gesellschaft für Menschenrechte. Først og fremmest fordi denne organisation stod bag en underskriftindsamling til støtte for Moskva-appellen og således delte Fællesrådets målsætning. Hertil kommer, at den efterfølgende blev involveret i Sakharovhøringen samt også i anden sammenhæng arbejdede sammen med Feldsted Andresen.⁶¹

Nok så vigtigt som navn og støttekreds var den konkrete tilrettelæggelse af høringen, herunder deltagerlisten. Ifølge det oprindelige oplæg skulle denne indbefatte Aleksander Solsjenitsyn, forfatterne Pavel Litvinov, Andrej Sinjavskij samt tidligere politiske fanger, der nu opholdt sig i Vesten.⁶² I november 1974, før Folketingets præsidium havde givet grønt lys for arrangementet, præciserede Feldsted Andresen, at der ville blive tale om en “litterær høring,” forstået på den måde, at man fortrinsvis ville indkalde eksilforfattere, bl.a. Sinjavskij, Litvinov, Valerij Tjalidse, Vladimir Maksimov, Anatolij Radygin, Josef Brodskij, Zhores Medvedjev, Dimitri Panen og Viktor Nekrasov, samt om muligt Aleksander Solsjenitsyn.⁶³ Såvel betegnelsen “litterær høring” som det

⁵⁹ “Proposal list for a preparing-meeting in Copenhagen for a public international tribunal in defence of human rights in the USSR,” s.l., s.d. FA.

⁶⁰ Notits af 15.10.1975 fra Jespersen til Hjortdal, FA; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 16.10.1974. FA.

⁶¹ *Le courrier de la liberté*, 2, 1974. FA. Den Internationale Sakharov-Komité og Gesellschaft für Menschenrechte afholdt senere en fælles konference i Bad Godesberg i 1982.

⁶² *Bertingske Tidende* 2.9.1974.

⁶³ Notits, november 1974, vedr. henvendelse fra Fællesrådet for Østeksiler i Danmark om afholdelse af et tribunal i folketingsbygningen. FA; brev af 3.11.1974 fra Feldsted Andresen til Hjortdal. FA.

forhold, at en række af navnene var kendte og prestigefyldte, har antagelig bidraget til at gøre høringen acceptabel for en bredere kreds.

Umiddelbart efter den melding gav præsidiet tilladelse til afholdelse af arrangementet på Christiansborg. Efter valget den 9. januar 1975 skulle beslutningen bekræftes af det nye præsidium. Her har det næppe skadet, at Feldsted Andresen midt i februar kunne meddele, at højesteretsadvokat og tidligere MF for Venstre Ib Thyregod havde accepteret at være høringens "dirigent" mhp. at sikre, at "høringen [ville] blive i fuld overensstemmelse med dansk parlamentariske [sic] tone, skik og brug."⁶⁴ Da præsidiet havde fornyet tilladelsen, handlede det ikke længere om at gøre høringen spiselig, men om at gøre den til en succes, dvs. på den ene side fastholde det Sovjet-kritiske perspektiv, og på den anden side sikre bred dansk og international opbakning. I marts skrev Fællesrådet på et brevpapir prydet med overskrifterne "Sakharov Hearing" og "Christiansborg (Danish Parliament Building)" til en lang række danske og udenlandske personligheder og anmodede dem om at indtræde i en protektor-komité for høringen.⁶⁵ Folketingets bureau satte hurtigt en stopper for brugen af brevpapiret med den flot klingende overskrift, men ikke før det havde gjort sin virkning.⁶⁶ Langt fra alle modtagere reagerede positivt, men en del gjorde, og i april 1975 etableredes "The honorary committee of protectors of Andrei Sakharov"⁶⁷ med kendte såvel danske (Thorkild Græsholt, Ralph Lysholt Hansen, Poul Hoffmann, Erhard Jacobsen, Jens Otto Krag, Hans Jørgen Lembourn, Jens Møller, Thomas Nielsen, Alf Ross, Børge Outze, Ib Thyregod) som udenlandske (bl.a. Simon Wiesenthal, John G. Diefenbaker, René Cassin, Eugène Ionesco, Margarete Buber-Neumann, Cornelia Gerstenmaier, Günter Grass, Michael Bourdeaux, Robert Conquest, Peter Reddaway, Johan Vogt, Per Ahlmark, Hannah Arendt) navne. Selv om komiteens status var mildest talt uklar, og selv om man kan have sine tvivl om hvilket engagement, der lå bag en række af disse personers tilsagn om at figurere på komiteens brevpapir, så var der tale om et

⁶⁴ Brev af 17.2.1975 fra Feldsted Andresen til Folketingets bureau. FA. Thyregod sad i Folketinget for Venstre 1960–1971.

⁶⁵ Brev af 27.2.1975 fra Skytte til Feldsted Andresen. FA; brev, marts 1975, fra Feldsted Andresen til Jens Otto Krag. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Jens Otto Krags arkiv, Korrespondance, kasse (herefter: ks.) 2, "Sakharov høringen."

⁶⁶ Sidst i april meddelte Feldsted Andresen, at Fællesrådet for Østeksiler havde strøget "Danish Parliamentary Building" fra dets brevpapir (brev af 29.4.1975 fra Feldsted Andresen til Hjortdal. FA).

⁶⁷ Tel. nr. 1129 af 21.4.1975 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA.

gennembrud for høringen. Den amerikanske ambassade var imponeret og slog fast, at høringen nu har fået den medvind og prestige, som den hidtil havde manglet. Den stærke socialdemokratiske tilstedeværelse (Krag, Thomas Nielsen, Lysholt Hansen, hvortil kunne føjes flere af de udenlandske navne), og i særdeleshed *Informations* chefredaktør Børge Outzes medvirken, var et plus i forhold til kritikerne på venstrefløjten.⁶⁸ Den fik imidlertid også Feldsted Andresen til at indskærpe agtpågivenhed i forhold til visse uregerlige eksilkredse, samt højreradikale kræfter. Foranlediget af en artikel om høringen, som Kühl havde skrevet til det markant højreorienterede blad *Minut*, skrev Feldsted Andresen:

“jeg har intet som helst mod [ugeavisen *Minut*] eller dets redaktør [Hans Hetler, forf.], men når vi har fået socialdemokraterne som sponsers [sic] og *Minut*avisen ligger i sagsanlæg med Anker Jørgensen, kan det skabe forviklinger vi er ude af stand til at styre og til skade for høringen. Jeg beder dig om at være meget forsigtig...”⁶⁹

Efterfølgende lykkedes det at få skabt et stærkt spørgepanel⁷⁰ samt at sikre sig en lang række vidners medvirken.⁷¹ Alt i alt et ganske flot resultat, ikke mindst når man tager i betragtning, at visse kredses skepsis gjorde gennemførelsen af høringen til lidt af et forhindringsløb.

⁶⁸ Tel. nr. 1129 af 21.4.1975 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA.

⁶⁹ Brev af 27.4.1975 fra Feldsted Andresen til Kühl, Preben Kühls materiale vedr. Sakharovhøringen.

⁷⁰ Iflg. Arrangørkomiteen 1975 (s. 168) omfattede spørgepanelet flg.: Erling Bjøl, Michael Bourdeaux, Cornelia Gerstenmaier, Eugène Ionesco, František Janouch, Haakon Lie, Zinaida Schakovskoy, A. Shtromas, Victor Sparre, Z. Stypulkowski, S. Swianiewicz og Simon Wiesenthal. Bogen nævner ikke Michael Wurmbrand, der oprindeligt sad med i spørgepanelet (sammen med sin kone, der dog ikke formelt var medlem), men som blev ekskluderet allerede på høringens første dag). Om Haakon Lies deltagelse se Hans Olav Lahlum: *Haakon Lie. Historien, mytene og mennesket*, Oslo 2009, s. 551 og 768.

⁷¹ I den eksisterende litteratur, inkl. Arrangørkomiteen 1975, oplyses det, at 24 vidner medvirkede. Sidstnævnte publikation lægger imidlertid reelt op til, at der kun var 23. Først bringer den oplæg fra 18 vidner: Viktor Balashov, Lev Kwatschewsky, Boris Shragin, Maria Siniavskaja, Anatoly Levitin-Krasnov, Gerhard Hamm, David D. Klasen (optræder 2 gange), Evgenij Bresenden, Marina Fainberg, Viktor Fainberg, Jonas Jurashas, A.A. Zwarun, Raiza Palatnik, Eduard V. Oganessian, Simas Kudirka, Mafuse Cezur, Andrej Grigorenko, Leonid Zabelyzhensky. Dernæst bringer den “resumeer af de tilbageværende vidneudsagn”: Luba Markish, David Azbel, Alexander Vardy, Dimitri Panine, Avraham Shifrin. Alt i alt giver dette 23 og ikke 24 vidneudsagn. Forklaringen skal muligvis findes i *FAZ* 18.10.1975, hvoraf det fremgik, at et vidne blev udelukket fra høringen, da der opstod mistanke om, at hendes mand havde kæmpet på tysk side under anden verdenskrig. I den engelske udgave af høringspublikationen var det 24. vidne Ingrida Levits.

Forhindringsløbet

Den ansøgning, der igangsatte hele projektet, var Feldsted Andresens brev til Folketingets præsidium den 29. juni 1974, hvori der blev lagt op til, at høringsen skulle finde sted over 2–3 dage inden for perioden 24. november til 8. december 1974. Godt en måned senere, den 4. august, rykkede Feldsted Andresen for et svar, og små tre uger senere besluttede Folketingets præsidium at give et afslag.⁷² Beslutningen medførte medieomtale og debat.⁷³ Berlingske Tidende var særdeles ihærdig i sin aktive støtte til høringsforslaget. Da afslaget blev offentligt kendt, reagerede avisen bl.a. med underoverskriften “Flygtninge rystet.”⁷⁴ Derefter gik politikere fra to partier, CD og især Kristeligt Folkeparti, i aktion. Den 8. september skrev Ib Larsen (MF for CD) til Folketingets præsidium for at støtte initiativet.⁷⁵ Dermed var der for første gang skaffet støtte fra Folketingets egne rækker, og Fællesrådet indsendte få dage senere, den 11. september 1974, en ny ansøgning om afholdelse af “et tribunal/høring.”⁷⁶ Umiddelbart bagefter iværksatte Kristeligt Folkeparti en underskriftindsamling til støtte for høringsforslaget, der fik tilslutning fra i alt 47 folketingsmedlemmer fra forskellige partier.⁷⁷ Den amerikanske ambassade vurderede senere, at underskriftindsamlingen var årsagen til at høringsen blev til noget.⁷⁸ I første omgang indstillede Folketingets bureau imidlertid, at der blev givet afslag, samt at det besluttedes “med øjeblikkelig virkning” at høringer o.lign. kun burde finde sted

⁷² Brev af 4.8.1974 fra Feldsted Andresen til Skytte. FA; Brev af 9.8.1974 fra Jespersen til Feldsted Andresen. FA.

⁷³ Se f.eks.: Brev af 8.9.1974 fra Ib Larsen til Folketingets præsidium. FA; *Berlingske Tidende* 2.9., 3.9. og 11.9.1974; *Aalborg Stiftstidende*, 4.9.1974.

⁷⁴ *Berlingske Tidende* 3.9.1974.

⁷⁵ Brev af 8.9.1974 fra Ib Larsen til Folketingets præsidium. FA.

⁷⁶ Brev af 11.9.1974 fra Feldsted Andresen til Folketingets præsidium. FA.

⁷⁷ Blanketter dateret 13.9.1974 blev udleveret til folketingsgrupperne og efterfølgende afleveret til Folketingets bureau. Af de indleverede blanketter fremgår flg. antal underskrifter pr. gruppe (antallet af folketingsmandater i parentes): CD 14 underskrifter (14); KF 3 (16); Retsforbundet 5 (5); RV 6 (20); Kr.F. 7 (7); Venstre: 2 (22); Fremskridtspartiet: 10 (28) (materialet findes i FA). Det ville være interessant at få afklaret hvorfor Folketingets bureau aldrig modtog en blanket med socialdemokratiske underskrifter. Det bør dog bemærkes, at fraværende underskrifter ikke nødvendigvis er udtryk for manglende støtte, jf. f.eks. de 13 konservative MFere, der ikke underskrev.

⁷⁸ Tel. nr. 3317 af 25.11.1974 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA. Underskriftindsamlingen var utvivlsomt meget vigtig, men den fik kun opbakning fra et mindretal i Folketinget, og som den efterfølgende langstrakte sagsbehandling viste, var den ikke i sig selv tilstrækkelig til at overbevise præsidiets.

på Christiansborg, såfremt de foranstaltedes af Folketinget selv.⁷⁹ Det er uklart, hvorledes præsidiets reagerede på denne indstilling.⁸⁰ Men den 13. oktober skrev Feldsted Andresen til den socialdemokratiske folketingsgruppe, der havde udbedt sig supplerende oplysninger.⁸¹ Den oprindelige ansøgning og det nye brev blev drøftet på flere præsidiemøder. I første omgang den 16. oktober, hvor man besluttede at udsende materiale til folketingsgrupperne.⁸² På det efterfølgende møde, den 23. oktober, måtte præsidiets imidlertid konstatere, at en beslutning endnu ikke kunne træffes, da man fortsat afventede tilkendegivelser fra Fremskridtspartiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti.⁸³ Fremskridtspartiet hastebehandlede sagen og sluttede sig få timer senere til "ja"-siden.⁸⁴ Selvsamme dag udsendte Kristeligt Folkepartis sekretær en pressemeddelelse, der beklagede, at sagen var blevet "slyt i godt en måned" og tilføjede: "Kr.F. tager på det skarpeste afstand fra den diskriminering, der fra Folketingets bureaus såvel som fra præsidiets side er blevet Øst-Eksil til del. Kristeligt Folkepartis gruppeformand Christian Christensen vil på førstkommende formandsmøde forlange undersøgt hvem der har ansvaret for proceduren ved de to sagsbehandlinger."⁸⁵ Denne meddelelse blev dog senere beklaget og trukket tilbage af gruppen, idet man slog fast, at den stod for folketingsgruppens sekretærs egen regning.⁸⁶ Men da sagens udfald fortsat trak i langdrag – man af-

⁷⁹ Folketingets bureau, Præsidiedokument nr. 7 (1974/75), oktober 1974, vedr. Udlån af folketingslokaler til politisk betonedede høringer og tribunaler. FA; Folketingets bureau, notits, oktober 1974. FA.

⁸⁰ Det er tænkeligt (men ikke dokumenteret), at præsidiets i en eller anden form gentog sit afslag – muligvis i starten af oktober 1974 (jf. ekstraktafskrift af præsidiemøde, 4.11.1975. FA; notits om Karl Skyttes samtale med Aleksander Tsjakovskij og Nikolai Egorytchev af 23.10.1975, bilag til præsidiemødet af 4.11.1975, præsidiereferater. FA). I perioden 24.8.–10.10. blev der dog ikke afholdt noget præsidiemøde, og på mødet den 11.10.1974 blev Sakharovhøringen ikke diskuteret (email af 29.8.2011 fra Hanne Rasmussen). Såfremt det blev givet et afslag nr. 2, burde dette have efterladt sig et skriftligt spor (telefonsamtale med Helge Hjortdal, 15.9.2011), og et sådant er ikke fundet.

⁸¹ Brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til Socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA.

⁸² Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 16.10.1974, FA; brev af 17.10.1974 fra Jespersen til partigrupperne i Folketinget. FA.

⁸³ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 23.10.1974. FA.

⁸⁴ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 23.10.1974. FA.

⁸⁵ Kristeligt Folkeparti, pressemeddelelse af 23.10.1974. FA.

⁸⁶ Kristeligt Folkeparti, pressemeddelelse af 23.10.1974, "Tilføjelse (nr. 2) til tidligere sendt pressemeddelelse."

ventede en udmelding fra Venstre og Konservative – opfordrede partiet Fællesrådet til på ny at henvende sig til Folketinget, hvilket Feldsted Andresen gjorde den 3. november ved at tilsende præsidiets supplerende oplysninger. Om disse har gjort indtryk er uvist, men den 21. november besluttede Folketingets præsidium at imødekomme ansøgningen og opfordrede til, at arrangementet fandt sted hurtigst muligt.⁸⁷ Den amerikanske ambassades kommentar i et telegram til Washington var, at dette var “a major step in the right direction,” men at det endnu ikke var sikkert, at høringen faktisk ville blive til noget, bl.a. fordi man ikke kunne udelukke, at et valg kunne ændre den politiske balance i høringens disfavør.⁸⁸

Høringen blev vitterligt yderligere forsinket. I første omgang pga. valgudskrivelsen, der fik præsidiets til at beslutte, at det var op til det nyvalgte Folketings præsidium at afgøre, om høringen overhovedet skulle afholdes. Spørgsmålet har næppe stået øverst på dagsordenen efter valget, og den 17. februar lagde Feldsted Andresen pres på præsidiets, idet han ytrede håb om, at Folketingets sammensætning ikke var ændret på en måde, der indebar, “at vi på ny behøver at henvende os direkte igen til de folketingsmedlemmer, der støttede gennemførelsen af høringen i 1974.”⁸⁹ Samtidig anmodede han om yderligere udsættelse med henvisning til Dronning Margrethes besøg i Sovjetunionen i maj 1975, samt formentlig også pga. vanskeligheder med at få stablet arrangementet på benene. Kort efter meddelte præsidiets, at det fastholdt den tidligere beslutning – forudsat at høringen fandt sted senest i oktober 1975.⁹⁰ Og i marts lagde Fællesrådet sig fast på dagene 17.–19. oktober 1975.⁹¹ Selv efter at en endelig dato var aftalt, herskede der dog usikkerhed om, hvorvidt høringen ville blive til noget.⁹² I juli 1975 oplyste Feldsted Andresen, at finansieringen endnu ikke var på plads, da man kun havde skaffet “en meget lille del” af de budgetterede 200.000 kr.⁹³

⁸⁷ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 21.11.1974. FA; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 6.10.1975. FA.

⁸⁸ Tel. nr. 3317 af 25.11.1974 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA.

⁸⁹ Brev af 17.2.1975 fra Feldsted Andresen til Folketingets bureau. FA; se også: brev af 1.2.1975 fra Feldsted Andresen til Folketingets bureau. FA.

⁹⁰ Brev af 17.2.1975 fra Feldsted Andresen til Folketingets bureau; brev af 27.2.1975 fra Skytte til Feldsted Andresen. FA.

⁹¹ Brev af 9.3.1975 fra Feldsted Andresen til Jespersen. FA.

⁹² Tel. nr. 788 af 18.3.1975 fra AmEmb Copenhagen (Crowe) til SecState. NARA.

⁹³ *Berlingske Tidende* 14.7.1975.

Den langtrukne sagsbehandling foranledigede nogle til at konkludere, at ledende politiske kredse forholdt sig modvilligt over for hele tanken om en Sakharovhøring. Blandt initiativtagerne var der én hovdmistænkt: Socialdemokratiet.

Modstanden

Den modstand, som forslaget vitterligt stødte på, skyldtes forskellige – til dels overlappende – årsager.

For det første, og ganske afgørende, et rent formelt-bureaukratisk argument: at arrangementer på Christiansborg kun kunne finde sted, såfremt folketingspolitikere i en eller anden grad var involveret. Bag argumentet lå den betragtning, at det ikke var Folketingets rolle at agere conferencecenter ved at lægge logi til alle mulige mødeaktiviteter, der ikke blot var Folketinget uvedkommende, men som også risikerede at skabe politisk ømtålelige diskussioner.⁹⁴ Da præsidiet meddelte sit afslag, lød begrundelsen, at anmodningen “[faldt] uden for det gældende regulativ for udlån af lokaler og ikke kan indpasses i den praksis der er gældende i disse sager.”⁹⁵ Men hvad dækkede dette mere konkret over? Regulativet slog fast, at Folketingets bureau administrativt – ud over møder af parlamentarisk eller ministeriel karakter – kunne give tilladelse til afholdelse af “møder af social og national karakter,” men at tilladelse “så vidt muligt” kun skulle gives til “foreninger, som tidligere har holdt møder i folketinget.”⁹⁶ Herudover kunne tilladelse undtagelsesvis gives af “folketingets formand (præsidium)” til afholdelse af møder for “foreninger og institutioner i tilknytning til offentlig virksomhed” samt “kongresser o.lign.” I førstnævnte tilfælde forudsatte tilladelsen, at der bestod en “uforskyldt og presserende mangel på lokale.” I sidstnævnte tilfælde forudsatte tilladelsen, at “erhvervsmæssige eller lignende hensyn [gjorde] sig gældende.”⁹⁷ Dømt alene ud fra regulativet, og selvom dette langtfra var krystalklart, kan det ikke overraske, at man i første omgang afviste at give grønt lys for Sakharovhøringen. Men da flere formuleringer var gummiagtige – det fremgår i øvrigt ikke, hvilke bestem-

⁹⁴ Jf. også *Horsens Folkeblad* (citeret i *Jyllands Posten* 20.10.1975).

⁹⁵ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 23.8.1974, FA; Brev af 29.8.1974 fra Hjortdal til Feldsted Andresen. FA.

⁹⁶ I tvivlstilfælde var det almindelig praksis, at bureauet lod sagen gå videre til præsidiet (interview med Jørgen Bang Jespersen, 16.8.2011).

⁹⁷ Folketingets præsidium, “Regulativ vedrørende udlån af folketingets lokaler”, marts 1968, upubliceret materiale. FA.

melser i regulativet præsidiets mente fandt anvendelse i dette tilfælde – var spørgsmålet om hidtidig praksis centralt. I et internt notat uddybte Folketingets bureau da også baggrunden for afslaget: "... hvorved bl.a. menes, at der ikke er folketingsmedlemmer med i ledelsen og tilrettelæggelsen af dette arrangement."⁹⁸ Af hvilken karakter en sådan involvering af folketingsmedlemmer skulle være, blev ikke præciseret. Dog var det klart, at der var en minimumstærskel. Bureau-notatet slog fast, at såfremt en efterfølgende opbakning fra ét folketingsmedlem (der henvises her til CDs Ib Larsen) var tilstrækkelig, "ville der næppe være grænser for hvilken mødevirksomhed der kunne gennemføres i folketingsbygningen."⁹⁹

I sin ansøgning havde Feldsted Andresen imidlertid netop henvist til hidtidig praksis, idet han påberåbte sig det forhold, at to udenrigspolitiske høringer tidligere havde fundet sted på Christiansborg. Hertil anførte et internt bureau-notat, at de to foregående høringer ikke udgjorde nogen brugbar præcedens:

"Vietnam-høringen foregik ikke på Christiansborg, men i Roskilde. Det var alene åbningsmødet, der fandt sted på Christiansborg, hvilket skete efter anmodning fra den daværende statsminister (Anker Jørgensen), som på regeringens vegne holdt en tale til deltagerne. Chile-høringen fandt sted på Christiansborg efter anmodning fra en række medlemmer af folketinget repræsenteret ved Ole Espersen, som var med i ledelsen og tilrettelæggelsen af dette arrangement."¹⁰⁰

Folketingets bureau havde i øvrigt været stærkt forbeholdent over for at give husly til disse høringer i og med "at Christiansborg ved at låne lokaler ud til den slags formål giver høringerne 'officielt dansk stempel'."¹⁰¹ Netop dette "officielle danske stempel" skulle blive kardinalpunktet i de senere diskussioner mellem Danmark og Sovjetunionen, idet man fra dansk side hævdede, at udlån af lokaler på ingen måde var ensbetydende med, at man bakkede op om substansen i høringen.

Ovennævnte overvejelser gjorde sig gældende over en bred kam. I alle partier (bortset fra Fremskridtspartiet) mente man, at der var behov for at stramme op på praksis mht. at tillade møder på Christiansborg, og fremover nægte at acceptere møder, der ikke var foranstaltet

⁹⁸ Meddelelser fra formanden, 18.9.1974. FA.

⁹⁹ Meddelelser fra formanden, 18.9.1974. FA.

¹⁰⁰ Meddelelser fra formanden, 18.9.1974. FA; Folketingets bureau, Præsidedokument nr. 7 (1974/75), oktober 1974, Vedr. udlån af folketingslokaler til politisk betonedede høringer og tribunaler. FA; notits af 10.9.1974 fra Jespersen til Hjortdal. FA.

¹⁰¹ Kristeligt Folkeparti, Pressemeddelelse, 2.10.1974. FA.

af Folketinget selv. Spørgsmålet var imidlertid, om en sådan beslutning skulle træffes med øjeblikkelig virkning (Folketingets bureaus foretrukne løsning – med stærk opbakning fra Det Radikale Venstre og Venstre), eller om man skulle tillade Sakharovhøringen som den sidste udefrakommende (og i virkeligheden klart mere udefrakommende end de øvrige). I den situation viste det sig at være en fordel snarere end en ulempe, at den påtænkte høring fremstod som anti-kommunistisk. I og med at de to tidligere høringer havde rettet lyset mod “vestlige” overgreb, mente Sakharovhøringens støtter, at almindelig fairness tilsagde, at man også rettede blikket mod Øst. Kravet om politisk balance var formentlig udslagsgivende for, at tilladelsen blev givet i sidste instans.¹⁰²

Et andet klart formuleret motiv var ideologisk, nemlig skepsis over for selve indholdet, altså en høring om menneskerettighedskrænkelser i Sovjetunionen, idet man benægtede sådanne overgrebs eksistens. At Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) skulle afvise forslaget er næppe kommet bag på nogen. Det var naturligvis også den vurdering, der lå bag Sovjetunionens kampagne mod høringen.

Et tredje motiv havde ligeledes en ideologisk dimension, dog ikke relateret til Sovjet-kritikken som sådan, men til arrangørgruppen. Det synspunkt gjorde sig gældende hos Venstresocialisterne (VS), hvor man ganske vist mente, “at menneskerettighederne i Sovjetunionen er et problem, men [VS] finder ikke at Sakharovhøringen er det rette forum at diskutere det i. Den har fra første færd haft en antikommunistisk tendens.”¹⁰³ VS var ikke repræsenteret i Folketinget i 1974, men blev det efter valget i januar 1975. Hertil kom, at lignende forbehold utvivlsomt spillede en rolle for Socialistisk Folkepartis afvisning af Sakharovhøringen. Dette fremgår klart af Torben Kroghs senere leder i SF-bladet *Minavisen*.¹⁰⁴ Også *Information*, hvis chefredaktør Børge Outze ellers sad i høringens protektor-komité, forholdt sig stærkt kritisk over for arrangørgruppen og dens bevæggrunde. Forbehold har efter alt at dømme ligeledes rumsteret i den socialdemokratiske folketingsgruppe. For det var som nævnt socialdemokraterne, der udbad sig supplerende oplys-

¹⁰² Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 6.10.1975; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 23.10.1974; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 21.11.1974. FA.

¹⁰³ Steen Folkes synspunkt som refereret i *Jyllands Posten* 30.9.1975. For en mere generel – og summarisk – diskussion af faktorer, der begrænsede praktisk involvering i støtten til oppositionen i Østblokken, se: Bent Boel: *Dissidenterne i Øst*. John T. Lauridsen, Rasmus Mariager, Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume (udg.): *Den Kolde Krig og Danmark*, 2011, s. 188–191.

¹⁰⁴ *Minavisen*, 22.10.1975. Se også: *Information* 21.10.1975.

ninger. Feldsted Andresen imødegik rygterne om “krypto-nazisme” ved at henvise til sin egen fortid som modstandsmand, til det forhold at “flere deltagere i vor kreds er af polsk-jødisk afstamning,”¹⁰⁵ samt til sit personlige kendskab til to fremtrædende socialdemokrater: “Skulle der alligevel være tvivl hos enkelte socialdemokratiske folketingsmænd, henleder jeg opmærksomheden på mit nære familieforhold til fhv. overborgmester H.P. Sørensen (jeg er nevø af HP). Nuværende overborgmester Urban Hansen og socialborgmester Børge H. Jensen har kendt mig i henholdsvis 25 og 35 år.”¹⁰⁶

Et fjerde motiv, der kan have spillet en rolle for visse aktører (mest oplagt i RV og S) – og som til dels lå i forlængelse af det forrige motiv – var frygten for at høringen skulle være kontraproduktiv, ved at styrke de kræfter, der gik ind for en hård kurs over for oppositionen, samt ved at mindske sovjetisk interesse i et bedre forhold til Vesten. Umiddelbart før åbningen, rejste Politiken spørgsmålet, dog uden at besvare det:

“Hvis Sakharovhøringen kan hjælpe til at frigøre det sovjetiske system, hilser vi den velkommen. Hvis den tværtimod skader det, er den et forræderi mod Sakharov, og burde aldrig være afholdt.”¹⁰⁷

I hvilket omfang sådanne overvejelser påvirkede S’ og RVs holdning i det tidlige forløb vides ikke, men begge partiers repræsentanter ved høringen var inde på samme tankegang. Ole Espersen frygtede, at høringen kunne true afspændingen mellem Øst og Vest, Arne Stinus mente, at høringen havde gjort mere skade end gavn.¹⁰⁸

Et femte motiv, der til dels overlappede det forrige, var et “realistisk” hensyn til forholdet til Sovjetunionen, der var med i overvejelserne såvel under Poul Hartlings som under Anker Jørgensens regering. I litteraturen har man fokuseret på sidstnævnte.¹⁰⁹ Og det er da også meget klart, at det var S-regeringen (og det udenrigsministerielle embedsværk) magtpåliggende at sikre, at socialdemokratiske folketings-

¹⁰⁵ Brev af 3.11.1974 fra Feldsted Andresen til Hjortdal. FA; notits, november 1974, Vedr. henvendelse fra Fællesrådet for Østeksiler i Danmark. om afholdelse af et tribunal i folketingsbygningen.

¹⁰⁶ Brev af 13.10.1974 fra Feldsted Andresen til socialdemokratiske medlemmer af Folketinget. FA. Det har ikke været muligt at finde yderligere oplysninger om forholdet mellem Feldsted Andresen og den tidligere leder af den anti-kommunistiske organisation Arbejdernes Informationscentral (AIC), Urban Hansen.

¹⁰⁷ *Politiken* 14.10.1975.

¹⁰⁸ *Kristeligt Dagblad* 22.10.1975; Ole Espersen: Det er altid fornuftigt at undersøge krænkelse af menneskerettighederne. *B.T.*, 18.10.1975. Se også: Lasse Budtz: Kommer ingen vegne med at udfordre og konfrontere. *Politiken* 17.10. 1975.

¹⁰⁹ Rasmussen og Villaume 2007, s. 186.

medlemmers deltagelse i høringen ikke kunne mistolkes som en officiel dansk opbakning. Dette forklarer eksempelvis hvorfor Kjeld Olesen (på linje med bl.a. fhv. statsminister Poul Hartling og fhv. udenrigsminister Ove Guldberg) takkede nej til at deltage i protektor-komiteen.¹¹⁰ Alt tyder på, at dette motiv spillede en central rolle for Venstres skepsis, både da det sad i regeringen og efterfølgende. Mest eksplicit blev det i oktober 1975, da Venstres præsidiemedlem, Nathalie Lind, som reaktion på sovjetisk pres, og efter at have konfereret med Venstres folketingsgruppes formand, Knud Enggaard, argumenterede for, at præsidiemedlemmerne skulle holde sig væk fra høringen.¹¹¹

Men er det muligt at gå mere aktør-orienteret til værks, og udpege en eller flere "skyldige"? Blandt initiativtagerne fokuserede man hurtigt på én hovedmistænkt: Socialdemokratiet. F.eks. skrev Feldsted Andresen den 11. september (dvs. på et-årsdagen for kuppet mod den demokratisk valgte Salvador Allende i Chile):

"... Ole Espersen [vil] igen ... markere sig ved et møde på Christiansborg om det fjerne Chile. Friheden, ligheden og broderskabet rækker ikke mere til de undertrykte i det mere nære DDR eller Sovjet. Socialdemokraterne har endnu ikke rørt en finger for at støtte det internationale tribunal, flygtninge fra Sovjet og Østeuropa søger at sætte op på Christiansborg og foreslået af den russiske atomfysiker Sakharov ... De eneste der ikke lærer af verdens historien er fortsat socialdemokraterne."¹¹²

Mistanken bestod stadig i november 1975, da høringen endelig skulle afholdes. Eksil-russeren Vladimir Maksimov, chefredaktør for emigrant-tidsskriftet *Kontinent*, gav da udtryk for at "visse personer" – bl.a. i Anker Jørgensens regering – var modstandere af høringen. Anklagen skyldtes, at Maksimov var blevet nægtet indrejse, fordi han ikke i tide havde søgt om visum hos de danske myndigheder. Arrangørerne udtrykte

¹¹⁰ Notits af 14.4.1974, "Sakharovhøringen"; notits af 16.4.1974, Ole Bierring; notits af 29.9.1975, Jørgen Korsgaard-Pedersen. Udenrigsministeriets arkiv (herefter: UM), 5.D.30.A, ks. 125. Sådanne realpolitiske betragtninger afholdt ikke den socialdemokratiske formand for finansudvalget, Ralph Lysholt Hansen, fra at indtræde i protektor-komiteen, noget han næppe ville have gjort uden partiledelsens accept (Notits af 14.4.1974, "Sakharovhøringen." UM, 5.D.30.A, ks. 125). Om Krag eller Thomas Nielsen var i kontakt med partiet før de takkede ja til Fællesrådets tilbud vides ikke.

¹¹¹ Notat af 3.10.1975 fra Nathalie Lind til Enggaard. FA; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 6.10.1975. FA. Se også: notits af 14.4.1975, "Sakharovhøringen." UM, 5.D.30.A., ks. 125; håndskreven påtegning af 19.8.1974, Korsgaard-Pedersen. UM.5.D.30.A., ks. 124.

¹¹² Feldsted Andresen i *Berlingske Tidende* 11.9.1974.

dog fuld forståelse for justitsminister Orla Møllers beslutning om at følge de gældende regler.¹¹³ Det kan naturligvis ikke udelukkes, at nogle socialdemokrater har nærret skepsis over for høringsforslaget. Men vi aner det ikke. Faktisk ved vi intet om partiets holdning før den 23. oktober, da det som det første af de partier, der var repræsenteret i Folketingets præsidium, meldte ud, at det gik ind for at give grønt lys for Sakharovhøringen.¹¹⁴

Det bemærkelsesværdige i denne sammenhæng er, at høringens vægtigste modstander skulle findes på højrefløj, i statsminister Poul Hartlings parti, Venstre.¹¹⁵ De borgerlige partier var naturligvis også kritiske over for forholdene i Sovjetunionen. Det var dog ikke ensbetydende med, at de automatisk accepterede afholdelsen af Sakharovhøringen på Christiansborg. Det var faktisk den manglende afklaring af holdningen hos Fremskridtspartiet, Konservative og Venstre, der medførte nok en måneds forsinkelse i perioden efter den 23. oktober 1974. Og Venstres holdning til høringen forblev til det sidste – dvs. indtil der blev givet tilladelse – “ubetinget negativ.”¹¹⁶ Den amerikanske ambassade i København rapporterede da også til Washington, at Venstre var “strongly opposed” til høringen, samt at dette antagelig skyldtes hensynet til det dansk-sovjetiske forhold.¹¹⁷ Venstre var i 1974 det eneste parti i Folketinget, bortset fra DKP og SF, der utvetydigt modsatte sig Sakharovhøringen. Venstres skepsis gjorde sig også gældende senere, da partiet efter valget i januar 1975 var havnet i oppositionen, og da man i præsidiets diskuterede, hvem der kunne deltage i høringen. Venstres Nathalie Lind fremstod da som den, der var mest nervøs for russernes

¹¹³ *Jyllands Posten* 18.10.1975; *Aktuelt* 17.10.1975; *Aktuelt* 18.10.1975.

¹¹⁴ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 23.10.1974. FA. Socialdemokratiets støtte til Sakharovhøringen skyldtes angiveligt et ønske om at opretholde en politisk balance mellem de høringer der fandt sted på Christiansborg (tel. nr. 3317 af 25.11.1974 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA. **De meget kortfattede referater fra den socialdemokratiske folketingsgruppes møder kaster ikke lys over partiets holdning, selv om høringen efter alt at dømme blev diskuteret på bestyrelsesmøderne d. 13.11.1974 og 4.12.1974 (jf. Socialdemokratiets gruppeprotokol 1972–75. FA).**

¹¹⁵ Forløbet op til Sakharovhøringen foregik under to forskellige regeringer: en borgerlig regering ledet af Poul Hartling (V) i perioden dec. 1973 – jan. 1975, der som resultat af valget 9.1.1975 blev efterfulgt af en socialdemokratisk regering ledet af Anker Jørgensen i perioden febr. 1975–aug. 1978.

¹¹⁶ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 21.11.1974. FA.

¹¹⁷ Tel. nr. 3317 af 25.11.1974 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA. Ambassadens kilde var en “parliamentary official,” antagelig en ansat i Folketingets bureau.

reaktioner, og som insisterede på, at folketingets formand og næstformændene holdt sig væk.¹¹⁸

Den afgørende beslutning om Sakharovhøringen blev taget på Folketingets præsidiiums møde den 21. november 1974. Det var præsidiet, der traf afgørelsen, men først efter at have hørt alle grupperne, inklusive dem, der ikke var repræsenteret i folketingets ledelse. Det blev på mødet konstateret, at tre partier fortsat var ubetinget afvisende over for høringen: Venstre, SF og DKP. Et parti var fortsat betinget negativt: Det Radikale Venstre gik imod høringen, men ville bøje sig, såfremt et flertal var positivt indstillet og forudsat, at man fremover takkede nej til udefra kommende ansøgninger. De øvrige partier var positivt stemte. Dette var gammelt nyt for Socialdemokratiets, CDs, Kr.F.s og til dels Fremskridtspartiets vedkommende, men nyt for Det Konservative Folkeparti. Med sidstnævntes tilkendegivelse var pro-høringsflertallet i præsidiet endelig på plads. To overvejelser havde spillet ind. For det første havde det "for en række af partierne været et afgørende hensyn, at der ved en positiv stillingtagen ... blev skaffet en slags politisk balance i forhold til de tidligere tilsvarende arrangementer i folketingsbygningen."¹¹⁹ For det andet ønskede alle partier bortset fra Fremskridtspartiet, at lignende arrangementer fremover kun skulle finde sted på Christiansborg, såfremt det var Folketinget, der stod bag dem.¹²⁰

Det sovjetiske pres

Der er ikke fundet tegn på sovjetisk pres op til afslaget i august 1974. Efter at have modtaget Fællesrådets ansøgning, forhørte Folketingets bureau sig i Udenrigsministeriet, der telefonisk meldte tilbage, at afgørelsen naturligvis var præsidiets egen, men at "udlån af lokaler til formål som det her angivne ikke ... ligefrem [er] fremmede for det gode forhold til fremmede magter."¹²¹ Med tidligere erfaringer med kraftig sovjetisk utilfredshed som følge af dansk kritik af sovjetiske menneskerettighedskrænkelser in mente, kan danske beslutningstagere næppe

¹¹⁸ Notat af 3.10.1975 fra Nathalie Lind til Enggaard. FA; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 6.10.1975. FA.

¹¹⁹ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 21.11.1974. FA.

¹²⁰ Ekstraktafskrift af præsidiemøde, 21.11.1974. FA.

¹²¹ Notits af 9.8.1974 fra Jespersen til Karl Skytte. FA; håndskreven påtegning af 19.8.1974, Korsgaard-Pedersen. UM.5.D.30.A., ks. 124.

have været i tvivl om, at en høring i Christiansborg-regi ville afføde stærke sovjetiske reaktioner.¹²²

Medievirakken i kølvandet på præsidiets afslag skabte sovjetisk frygt for, at beslutningen ville blive omgjort. Moskva udøvede derfor et vedholdende pres på diverse danske myndigheder for at få dem til at stoppe høringen. Sagen blev nævnt i såvel formelle som uformelle sammenhænge, bilateralt, men også indirekte ved hjælp af Tass-kommunikere, pressekonferencer, avisartikler m.m.¹²³ KGB blev også mobiliseret – og tog æren for en række aktioner, hvis virkning er vanskelig at vurdere.¹²⁴ Arrangørgruppen oplyste selv, at de var blevet udsat for trusler, sabotage, telefonaflytning, desinformation og forsøg på infiltration.¹²⁵ Blandt højdepunkterne i den sovjetiske kampagne kan nævnes følgende.

Den 10. september 1974, efter en uges medieomtale af sagen – ikke mindst i *Berlingske Tidende* – blev Folketingets bureaus kontorchef Jørgen Bang Jespersen opsøgt af den sovjetiske ambassades presseattaché Oleg Gordijevskij, der gjorde det klart, at såfremt den påtænkte høring fandt sted i Christiansborg-regi, ville dette kunne få konsekvenser for det parlamentariske samarbejde mellem Sovjetunionen og Danmark. Det ville også stride mod “ånden bag den europæiske sikkerhedskonference.”¹²⁶

Den 17. december 1974 indfandt den sovjetiske chargé d'affaires sig hos direktøren for Udenrigsministeriet, Eigil Jørgensen. På mødet betegnede diplomaten høringen som “en antisovjetisk provokation,” der risikerede at skade det dansk-sovjetiske forhold samt CSCE-forhandlingerne, og han bad derfor den danske regering om at forhindre dets afholdelse. Anmodningen blev afvist af direktøren, som påpegede, at der herskede ytringsfrihed i Danmark, samt at det var Folketinget, der suverænt afgjorde sådanne sager, og at præsidiets afgørelse skulle ses som “et praktisk arrangement” og ikke som udtryk for en stillingtagen til høringens indhold.¹²⁷

Den 16. september 1975 blev tungere skyts taget i brug, dog på et tidspunkt hvor man fra sovjetisk side næppe har været i tvivl om, at

¹²² Se f.eks. Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *Dansk Udenrigspolitisk historie*, 5, 2005, s. 665.

¹²³ Se f.eks.: Brev af 3.1.1975 fra Udenrigsministeriet (UM, Friis-Møller) til Hjortdal; depeche nr. 508 af 10.10.1975 fra Ambassaden i Moskva til UM. FA.

¹²⁴ Heiberg 2009, s. 54–55; Schmidt 2009, s. 242–244.

¹²⁵ *Berlingske Tidende* 14.7.1975.

¹²⁶ Notits af 10.9.1974 fra Jespersen til Hjortdal. FA. Om Gordijevskij se: Schmidt 2009, s. 17–30 (om Gordijevskij-materialet se s. 25–26).

¹²⁷ Notits af 17.12.1974, Ole Bierring. UM, 5.D.30.A, ks. 125.

høringen ville finde sted. Den sovjetiske ambassadør indfandt sig i statsministeriet, hvor han havde en halv time lang samtale med Anker Jørgensen om den forestående Sakharovhøring. Ambassadøren gav nok en gang udtryk for sovjetisk utilfredshed med "at man fra antisovjetisk indstillede danske kredse ville afholde en såkaldt offentlig høring i Folketinget." Man mente, at der var tale om "en grov indblanding i Sovjetunionens indre anliggender," og at der derfor var tale om et brud på den aftale, der var indgået i Helsinki i august 1975. Anker Jørgensen afviste, at der var tale om en fjendtlig handling fra den danske regerings side, understregede at der var tale om Folketingets suveræne beslutning og udtalte – drilsk? – at det "som bekendt var ... et princip her i landet, at man frit kunne udtale sig om et hvilket som helst emne." På ambassadørens forespørgsel om regeringens holdning til høringens indhold, udtalte statsministeren at "han ikke kunne sige, om det, der kom frem under høringen, ville have regeringens sympati eller ej, men regeringen ville ... ikke deltage i høringen." I forhold til den alvorlige anklage om at bryde Helsinki-Slutakten, som den danske regering jo satte højt, slog han fast:

"I princippet var det rigtigt, at der ikke burde ske nogen indblanding i et lands indre anliggender, men undertiden var det rimeligt, at lande udtalte sig om andre landes forhold, som f.eks. var i strid med menneskerettighederne. Statsministeren kunne i den forbindelse oplyse, at den danske regering i dag har udtalt sig om dødsdommene i Spanien."¹²⁸

Hermed sattes en stopper for debatten om indblandingsprincippet, idet den sovjetiske ambassadør måtte istemme, at Moskva skam også agtede at fordømme de nævnte domme.¹²⁹ Hensigten med ambassadørens initiativ var sandsynligvis dobbelt: at sende et kraftigt politisk misbilligende signal, samt helt konkret sikre sig, at den danske regering ville holde en lav profil i forbindelse med høringen og i særdeleshed afholde sig fra at give den nogen officiel støtte eller deltagelse. Anker Jørgensen kunne da også forsikre ambassadøren om, at den danske regering ikke havde nogen planer i den retning.

¹²⁸ Notits af 16.9.1975 fra Statsministeriet (Jørgen Gersing) til UM. UM, 5.D.30.A, ks. 125.

¹²⁹ Notits af 16.9.1975 fra Statsministeriet (Gersing) til UM. UM, 5.D.30.A, ks. 125. Den sovjetiske ambassadør havde tidligere – men i ganske forsigtige vendinger – taget spørgsmålet op under en frokost med statsministeren, se: notits af 18.8.1975 fra Statsministeriet (Jørgen Gersing) til UM. UM, 5.D.30.A, ks. 125.

To uger senere, under et besøg i Moskva, blev en udvidet folketingsdelegation udsat for samme lektion. Her, på sovjetisk hjemmebane, var tonen barskere, og de danske parlamentarikere oplevede behandlingen som "skældud."¹³⁰ Formanden for den øverste Sovjet, Alexei Shitikov, oplæste en erklæring, hvis hovedbudskab var, at høringen skulle standses, at den repræsenterede en uacceptabel indblanding i indre sovjetiske affærer, og at dens afholdelse ville kunne skade det dansk-sovjetiske forhold, hvilket var stærkt beklageligt "da Danmark jo betragtes som en Sovjetunionen venligtsindet stat." Der var tale om "en gentagelse af de værste metoder fra den kolde krigs tid og høringen [var] i modstrid med principperne fra Helsinkiaftalen." Under diskussionen kom det frem, at det i særdeleshed var tidligere statsminister Jens Otto Krag's opbakning, der irriterede Moskva. Hverken Krag eller andre skulle blande sig i indre sovjetiske anliggender: "Danmark ville også nok have sig meget frabedt, at Sovjetunionen blandede sig i Jens Otto Krag's affærer" – om det var kvindebekendtskaberne eller det tiltagende alkohol-forbrug,¹³¹ der hentydedes til, fremgik ikke. Delegationslederen Grete Hækkerup påtog sig at svare, hvilket hun gjorde offensivt/defensivt ved at påpege, at "vores demokratiske tradition indebærer, at vi ikke forbyder nogen at udtale sig, og i øvrigt var hendes indtryk, at kun få i Danmark stod bag denne høring." Diskussionen blev afsluttet, da Morten Lange (SFs præsidiemedlem) foreslog, at man "nu talte om et emne, der nok havde endnu større betydning, nemlig verdens levnedsmiddelsituation." Mødet gjorde et stærkt indtryk på Venstres Nathalie Lind, der ved hjemkomsten foreslog, at "præsidiemedlemmerne [burde] undlade at deltage enten som talere eller som tilhørere ved høringen."¹³²

Den danske ambassade i Moskva mente også, at "høringen [kunne] blive en alvorlig belastning for forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen."¹³³ På den anden side mente den, at de sovjetiske myndigheder var opmærksomme på, at alt for bastant kritik risikerede at "ødelægge de senere års billede af fred og venskab i det nordlige område og hermed svække [støtten til] de særlige sovjetiske forslag for

¹³⁰ Interview med Jørgen Bang Jespersen, 16.8.2011.

¹³¹ Bo Lidegård, *Jens Otto Krag*, 2, 2003, s. 721

¹³² Notat af 3.10.1975 fra Nathalie Lind til Enggaard. FA; ekstraktafskrift af præsidiemøde, 6.10.1975. FA. Se også: tel. nr. 349 af 30.9. fra Ambassaden i Moskva (Hammershaimb) til UM. UM, 5.D.30.A, ks. 125.

¹³³ Tel. nr. 349 af 30.9. fra Ambassaden i Moskva (Hammershaimb) til UM. UM, 5.D.30.A, ks. 125.

området.”¹³⁴ Dette afholdt ikke KGB fra at planlægge såkaldte “aktive foranstaltninger” – foreslået af DKP og den sovjetiske ambassade i København – der på forskellig vis søgte at diskreditere Sakharovhøringen.¹³⁵ KGBs “fortrolig[e] kontakt,” forfatteren Arne Herløv Petersens kritiske artikler skal antagelig ses i det lys.¹³⁶ Moskva fulgte alt dette op med organiseringen af en modhøring, hvis succes dog var yderst begrænset, samt en pressekonference, der forløb stormfuldt, og næppe har gavnet den sovjetiske sag.¹³⁷

Høringens forløb

Selve høringen vil ikke blive beskrevet nærmere her.¹³⁸ Det skal blot nævnes, at den fandt sted som planlagt, over tre dage, 17.–19. oktober 1975. Til en vis grad levede den op til, hvad arrangørerne med rimelighed kunne forvente. Et stort antal vidner kom tilrejsende, herunder flere, der først for nylig var sendt i vestligt eksil, og som havde stået Sakharov nær. Hverken Solsjenitsyn eller Sakharov, der begge var inviteret, deltog.¹³⁹ Men spørgepanelet indbefattede en række prominente eksperter o.lign., heriblandt en enkelt dansker (professor Erling

¹³⁴ Depeche nr. 508 af 10.10.1975 fra Ambassaden i Moskva til UM. FA. Høringen synes da heller ikke at have sat sig varige spor i Danmarks forhold til Sovjetunionen. Få dage senere omtalte den assisterende chef for den skandinaviske afdeling i det sovjetiske udenrigsministerium, ambassaderåd Bondar, høringen “i ret moderate vendinger ud fra det synspunkt, at det nu gjaldt om at få dette intermezzo i de dansk-sovjetiske relationer overstået og komme videre,” se: Depeche nr. 533 af 24.10.1975 fra Ambassaden i Moskva (Vagn Egebjerg) til UM. FA.

¹³⁵ DIIS 2005, 2, s. 325, 444, 717; Christopher Andrew og Vasili Mitrokhin: *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*, London 2000, s. 420–422.

¹³⁶ Heiberg 2005, s. 12 og 55.

¹³⁷ *Kristeligt Dagblad* 21.10.1975); *Politiken* 17.10.1975 og 21.10.1975; Victor Sparre: *Lågan i mörkret. Kampen för de mänskliga rättigheterna i Sovjetunionen – som jeg har sett den*, Uppsala 1983, s. 108.

¹³⁸ Der er ikke fundet noget referat. Det fremgår imidlertid af fotografier, at høringen blev båndoptaget.

¹³⁹ Den amerikanske ambassade rapporterede først at Solsjenitsyn angiveligt skulle være negativt indstillet over for den planlagte høring (tel. nr. 788 af 18.3.1975 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA), senere at han havde takket nej til indbydelsen, fordi han havde for travlt med en ny bog (tel. nr. 3020 af 15.10.1975 fra AmEmb (Lukens) til Secstate. NARA). Sakharov havde tilkendegivet, at han gerne ville deltage, forudsat at han kunne få sikkerhed for, at de sovjetiske myndigheder ikke efterfølgende ville forhindre ham i at vende tilbage til Moskva (*Politiken* 21.3.1975).

Bjøl).¹⁴⁰ Høringen blev på flere måder præget af Sakharov: den bar hans navn, han støttede den og udtalte, at han anså den for “overordentlig vigtig,”¹⁴¹ der var kontakt mellem Sakharov og arrangørgruppen i planlægningsfasen,¹⁴² den blev indledt med en oplæst hilsen fra ham,¹⁴³ flere af hans dissidentvenner deltog, og den blev afsluttet med en erklæring, der sluttede op om hans appel til regimet om at give amnesti til alle politiske fanger.¹⁴⁴ Ved et heldigt sammentræf fandt høringen sted i samme måned som Sakharov fik tildelt Nobel-prisen.

Men både fsva. form og indhold fandt mange, at høringen led af alvorlige skavanker. I sin form blev den vurderet til at være “dårligt forberedt,”¹⁴⁵ “amatøragtigt organiseret og ledet,”¹⁴⁶ den “drunknede i kaos,”¹⁴⁷ og da den sluttede “tidligere end [...] planlagt”¹⁴⁸ mente “mange af deltagerne ... at det var på høje tid” at man skiltes.¹⁴⁹ Formuleringerne varierer, men svaghederne fremgår af såvel den danske som den udenlandske presse, og kan dårligt affærdiges som resultatet af en omfattende KGB-manipulation.¹⁵⁰ *Berlingske Tidendes* Jens Thomsen, den journalist der mest åbenlyst sympatiserede med høringen, valgte dog at betegne konflikterne som “mindre episoder.”¹⁵¹ Disse omfattede bl.a. følgende. Den første dag truede to medlemmer af spørgepanelet,

¹⁴⁰ Tel. nr. 3020 af 15.10.1975 fra AmEmb (Lukens) til Secstate. NARA.

¹⁴¹ *Berlingske Tidende* 22.11.1974.

¹⁴² Sparre 1983, s. 100. Iflg. Feldsted Andresen var han første gang i forbindelse med Sakharov da han ringede til ham fra *Berlingske Tidendes* redaktion (antagelig den 21.11.1974), jf. *Berlingske Tidende* 22.11.1974 og 30.6.1989.

¹⁴³ Planen om at tage til Moskva for at optage en båndet hilsen blev længe diskuteret i planlægningsgruppen men blev droppet (interview med Bjarne Nederby Jessen, 4.8.2011).

¹⁴⁴ Spørgepanelet slog desuden fast, at en lang række frihedsrettigheder var indskrænket i Sovjetunionen, at politiske fanger blev udsat for umenneskelig behandling (bl.a. i psykiatriske anstalter), samt at vidneudsagnene havde “fremkaldt stærk tvivl i panelet om, hvorvidt Sovjetunionen respekterer de principper, der blev nedlagt i Den Internationale Pakt om Borgerlige og Politiske Rettigheder, ratificeret af Sovjetunionen i 1973, og i Helsinki-erklæringen af 1975” (“Spørgepanelets konklusion”, Arrangørkomiteen 1975, s. 166–168).

¹⁴⁵ *Politiken* 20.10.1975.

¹⁴⁶ *Dagens Nyheter* 20.10.1975.

¹⁴⁷ *Ekstra Bladet* 20.10.1975. Jf. også *Aktuelt* 20.10.1975; *Jyllands Posten* 18.10.1975 og 20.10.1975; *B.T.*, 20.10.1975; *Kristeligt Dagblad* 20.10.1975.

¹⁴⁸ *Jyllands Posten* 20.10.1975

¹⁴⁹ *Jyllands Posten* 20.10.1975

¹⁵⁰ Se f.eks.: *Le Monde* 21.10.1975; *Aktuelt* 20.10.1975; *Weekendavisen* 24.10.1975; *Dagens Nyheter* 20.10.1975; *FAZ* 18.10.1975.

¹⁵¹ *Berlingske Tidende* 20.10.1975, jf. også *Berlingske Tidende* 18.10.1975.

Michael Bourdeaux (leder af det kendte Keston College) og Zinaida Schakovskoy (chefredaktøren for det Paris-baserede *La Pensée Russe*, der havde oplæst Sakharovs hilsen), med at udvandre, såfremt et tredje medlem, den amerikanske eksil-rumæner Michael Wurmbrand fra den stærkt anti-kommunistiske organisation Jesus Christ to the Communist World, ikke blev fjernet.¹⁵² Da Wurmbrand ikke kunne overtales til at gå frivilligt, "måtte et par stærke folketingsbetjente hjælpe ham ud af landstingssalen,"¹⁵³ og Feldsted Andresen slog efterfølgende fast, at hvis ikke Wurmbrand – som han betegnede som "hysterisk" – var blevet fjernet, "var høringen faldet fra hinanden."¹⁵⁴ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vurderede ligeledes, at Wurmbrand-episoden havde bragt høringen på kanten af et sammenbrud.¹⁵⁵ Senere blev et juridisk søgsmål fra Wurmbrand kun undgået takket være en erstatningsudbetaling.¹⁵⁶ Som konsekvens af episoden forlod Neerskov i en overgang høringen.¹⁵⁷ Dagen derpå var det den verdensberømte forfatter (kendt for bl.a. det anti-totalitære stykke "Næsehornet") Eugène Ionesco, der udvandrede i protest, efter at et af vidnerne havde givet udtryk for, at han ikke interesserede sig for hvorledes det kommunistiske styre behandlede homoseksuelle, da disse jo var kriminelle. Ionesco udtalte: "hele denne forestilling er nyttesløs, hvis der er sådanne mennesker blandt vidnerne. Så er de ikke bedre end dem de anklager."¹⁵⁸ Eszterhás måtte afbryde den afsluttende pressekonference, da den angiveligt endte i kaos, med vidner i indbyrdes verbalt slagsmål.¹⁵⁹ Natten før var det kun med besvær lykkedes for spørgepanelet at enes om den afsluttende erklæring, og da arrangørerne ikke fandt denne fyldestgørende, udsendte de deres egen – skarpere formulerede – udtalelse.¹⁶⁰ Fem af de mest prominente dissident-deltagere (der samtidig var dem, der stod Sakharov nærmest) tog på høringens sidste dag bladet fra munden: "Vi føler os foranlediget til at erklære, at de elementer af intolerance, fordomme, mangel på objektivitet og den propagandistiske tone i mange af de vidneudsagn,

¹⁵² *Berlingske Tidende* 18.10.1975; *Kristeligt Dagblad* 18.10.–19.10.1975.

¹⁵³ *Aktuelt* 18.10.1975.

¹⁵⁴ *Jyllands Posten* 20.10.1975.

¹⁵⁵ *FAZ* 18.10.1975.

¹⁵⁶ Brev af 4.3. 1976 fra Torsten Hvidt til Folketingets præsidium. FA. Det indgæede forlig indebar tillige, at arrangørgruppen måtte give Wurmbrand en undskyldning .

¹⁵⁷ Tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate. NARA.

¹⁵⁸ *Kristeligt Dagblad* 20.10.1975.

¹⁵⁹ *Aktuelt* 20.10.1975.

¹⁶⁰ *Information* 20.10.1975.

vi har hørt, er uforenelige med de principper, som er årsagen til vor tilstedeværelse i København.”¹⁶¹

Tumulterne afspejlede ikke bare amatørisme hos arrangørerne. De skyldtes også de stærke uenigheder, der eksisterede mellem deltagerne, såvel vidner som udspørgere og observatører.

For det første var der forskellige forventninger til høringens karakter og formål. Arrangørerne gjorde det klart, at de ikke ønskede en anti-kommunistisk konference. Høringen skulle være “objektiv” og “neutral.”¹⁶² På det indledende pressemøde udtalte Neerskov: “Høringen er ikke et tribunal, og der vil ikke blive afsagt nogen kendelse. Høringen er politisk neutral og er ikke vendt mod det kommunistiske styre i Sovjetunionen. Det drejer sig her kun om menneskerettighederne.”¹⁶³ Ikke alle tilsluttede sig det udsagn. CDs Arne Melchior udtalte, at i det omfang kommunismen undertrykte menneskerettighederne, så var høringen “anti-kommunistisk.”¹⁶⁴ Og en række deltagere, i spørgepanelet og blandt vidnerne, lagde ikke skjul på deres antikommunisme. Michael Wurmbbrand hævdede, at han havde gjort sin deltagelse betinget af, at der på høringen ikke ville blive fremsat nogen form for kritik af USA, samt at hverken Vietnam eller Chile ville blive nævnt.¹⁶⁵ Sådanne holdninger gav næring til de kritikere, der mente at formålet med konferencen var “koldkrigerisk”, dvs. rettet mod afspændingen. En række vidneudsagn skabte lignende forbehold hos nogle deltagere, ikke mindst hos Socialdemokratiets observatør, Ole Espersen.¹⁶⁶ Andre kontroverser gik på spørgsmål, der fremstod som faktuelle, men som afspejlede dybereliggende forskelle. Det gjaldt i særdeleshed antallet af politiske fanger i Stalintiden og i samtiden, hvor skønnene for den ak-

¹⁶¹ *Kristeligt Dagblad* 20.10.1975. Protesterklæringen var forfattet af Andrej Grigorenko, Viktor Balasjov, Lev Kvatsjevskij, Viktor Fainberg og Boris Shragin (sidstnævnte var en af Moskva-appellens underskrivere). De udsagn, som de fem dissidenter tog afstand fra, var formentlig dem, som arrangørkomiteen valgte kun at bringe et resumé af i den efterfølgende publikation (tel. nr. 3225 af 4.11.1975 fra AmEmb (Lukens) til SecState. NARA; tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate. NARA.

¹⁶² *Information* 18.10.–19.10.1975; Arrangørkomiteen 1975, s. 10.

¹⁶³ *Berlingske Tidende* 17.10.1975.

¹⁶⁴ *Jyllands Posten* 30.9.1975. Den amerikanske ambassade betegnede ligeledes arrangementet som “an anti-communist hearing” (tel. nr. 3317 af 25.11.1974 fra AmEmb (Crowe) til SecState. NARA.

¹⁶⁵ *Jesus Christ to the Communist World*, kommuniké 24.10.1975. FA. I samme tekst hævdedes det, at Wurmbbrands fjernelse fra høringen skyldtes sovjetiske “agents infiltrated in the committee.”

¹⁶⁶ *Aktuelt* 18.10.1975.

tuelle situation rangerede fra 10.000 (svarende til Sakharovs eget skøn) til 20 millioner.¹⁶⁷ Det tidsmæssige fokus affødte også debat. Officielt skulle høringen begrænse sig til perioden 1965–1975, men en række vidner havde vanskeligt ved at holde sig inden for den angivne ramme, og gik tilbage til Stalintiden. Endelig havde uenighederne også en etisk dimension, idet flere vidneudsagn blev anklaget for at være utroværdige. Noget taler for, at Sakharov delte den vurdering. Da han gav grønt lys for en ny Sakharovhøring – den fandt sted i Rom i 1977 – sørgede han for, at Jelena Bonners svigersøn, Efrem Yankelevich, fik væsentlig indflydelse på planlægningen, mhp. “at sikre, at alle uunderbyggede, utroværdige eller sensationelle informationer blev udelukket.”¹⁶⁸

Vurderingerne af høringens værdi var delte. I medierne, men også blandt deltagerne. Arrangørerne gav udtryk for tilfredshed.¹⁶⁹ Flere af deltagerne i spørgepanelet samt en række vidner var til gengæld stærkt kritiske. Erling Bjøl udtalte: “Høringen blev politiseret. Jeg synes ikke, at noget af det vi hørte fra vidnerne kan bruges.”¹⁷⁰ Han skal også have karakteriseret høringen som “skandaløs” og en “fiasko.”¹⁷¹ Ionesco betragtede høringen som tidsspilde og mente heller ikke, at den havde frembragt noget nyt.¹⁷² Også Zinaida Schakovskoy var meget kritisk over for et “[foretagende],” der forekom hende “lidet seriøst.”¹⁷³ Hertil kom den overordentligt kritiske erklæring forfattet af fem vidner, der stod Sakharov nær. Men i kritikernes rækker var der også dem, der fremhævede visse vidneudsagn som stærkt bevægende og fuldt troværdige. De havde kastet lys over de overgreb der foregik i Sovjetunionen (hvor nyt dette lys så var, var en anden sag). Under en frokost med bl.a. den amerikanske chargé d'affaires, gav tidligere statsminister Poul Hartling udtryk for, at Sakharovhøringens bidrag til Vestens sag havde været yderst beskedent.¹⁷⁴ Det Radikale Venstres udenrigspolitiske ordfører, Arne Stinus – der som en af de få i partiet fra starten havde støttet høringen med sin underskrift, og som i øvrigt overværede den som

¹⁶⁷ *Ekstra Bladet* 20.10.1975.

¹⁶⁸ Sakharov 1990, s. 529. Se også Blaser 1992, s. 351.

¹⁶⁹ Se f.eks.: Bjarne Nederby Jessen, Menneskerettighedserklæringen må efterleves i Sovjet, *Kristeligt Dagblad* 22.10.1975.

¹⁷⁰ *Aktuelt* 20.10.1975.

¹⁷¹ Tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate. NARA.

¹⁷² *Aktuelt* 20.10.1975; *Kristeligt Dagblad* 20.10.1975.

¹⁷³ Zinaida Schakovskoy: “I kongeriget Danmark.” Denne skrivelse blev efter alt at dømme tilsendt arrangørgruppen i november eller december 1975 (Preben Kühls materiale vedr. Sakharovhøringen).

¹⁷⁴ Tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate. NARA.

RVs repræsentant – mente, at høringens konkrete forløb betød, at den “næppe [ville få] nogen positiv betydning for menneskerettighederne i Sovjetunionen”, tværtimod.¹⁷⁵ En mere tilbundsående analyse af høringens bidrag til samtidens kendskab til overgreb i Sovjetunionen har vi stadig til gode.¹⁷⁶

Konkluderende bemærkninger

Afslutningsvis skal der peges på en række spørgsmål, der kan diskuteres i forbindelse med Sakharovhøringen.

1) For det første har denne artikel argumenteret for, at høringens tilblivelse er en overraskende succeshistorie. Man kan dårligt tale om en dominerende fortælling om Sakharovhøringen. Af den eksisterende, overvejende sporadiske, omtale, kan man imidlertid få det indtryk, at fødslen var vanskelig af såvel ydre som indre årsager. Sovjetunionen søgte, med DKP-bistand, først at forhindre arrangementet, dernæst at diskreditere det. Det sovjetiske pres bar frugt, i det omfang det bidrog til at den danske (socialdemokratiske) regering holdt en lav profil i forbindelse med høringens afholdelse. En sådan fortælling er ikke helt forkert, men den er langt fra dækkende, til en vis grad faktisk vildledende. Det overraskende i historien var hverken det sovjetiske pres (det var forudsigeligt, lignende historier kan berettes fra andre vestlige lande) eller at regeringen i 1975 holdt en lav profil i forbindelse med høringen (det falder fint i tråd med den politik andre vestlige regeringer forventeligt ville have fulgt). Begge dele er naturligvis vigtige at få belyst, i det omfang det kan bidrage til en forståelse af Danmarks forhold til Østblokken under den kolde krig. Det overraskende er imidlertid, at Danmark blev det land, hvor man svarede på Moskva-appellen, samt at initiativet kronedes med succes. Det er bemærkelsesværdigt, at det lykkedes for en ganske lille og angiveligt stærkt højreorienteret gruppe, der i første omgang undlod at sikre sig nogen form for folketingsstøtte, at få tilladelse til at gennemføre en høring om et udenrigspolitisk yderst kontroversielt emne på Christiansborg, at få opbakning fra en lang række fremtrædende personligheder herunder flere socialdemokrater og chefredaktøren for *Information*, samt at opnå international presse-

¹⁷⁵ *Kristeligt Dagblad* 22.10.1975 (vedr. Stinus' deltagelse i høringen se også *Kristeligt Dagblad* 21.10.1975). Blandt de radikale MFere, der tidligt støttede høringen, kan yderligere nævnes Meta Ditzel.

¹⁷⁶ For en kritisk anmeldelse af den engelske udgave af høringspublikationen, se: *Slavic Review*, 38:4, 1979, s. 689–690.

bevågenhed.¹⁷⁷ Det er yderligere overraskende, at vi fortsat ved så lidt om arrangementets hovedperson, Feldsted Andresen. Uden adgang til og udnyttelse af supplerende kildemateriale får vi næppe denne succehistorie fuldt belyst.

2) Forhinderingsløbet: hvem var “skurken”? Der gik fem måneder fra ansøgningen blev indsendt til forslaget blev accepteret. I den sammenhæng er det nærliggende at rejse spørgsmålet: hvilke politiske kræfter var ansvarlige for at godkendelsen tog så lang tid? Arrangørerne rettede deres mistanke mod Socialdemokratiet. I litteraturen har man betonet den socialdemokratiske regerings forsigtige holdning.¹⁷⁸ Det er også blevet pointeret, at Socialdemokratiets observatør, Ole Espersen, ikke underskrev den afsluttende erklæring.¹⁷⁹ Dette er korrekt – men ikke synderligt overraskende. Fsva. den forsigtige officielle holdning er det usandsynligt, at en anden dansk eller udenlandsk regering på dette tidspunkt ville have ageret meget anderledes.¹⁸⁰ Fsva. Ole Espersens manglende underskrift, ville alt andet have været besynderligt, da det udelukkende var spørgepanelets medlemmer, der underskrev sluterklæringen.¹⁸¹ Umiddelbart efter høringen udtalte Konservativ Ungdoms landsformand at “de tre største danske partiers opførsel under Sakharovhøringen [havde] været under al kritik”¹⁸²: Fremskridtspartiet afslog blankt at deltage, Venstre mødte aldrig op, Socialdemokratiets repræsentant Ole Espersen deltog ganske vist i høringens første del, men udeblev om søndagen efter at have udtalt sig stærkt kritisk om høringen.¹⁸³ Det bør nok nævnes, at den delvise tilstedeværelse havde

¹⁷⁷ *Berlingske Tidende* 17.10.1975; *Politiken* 14.10.1975.

¹⁷⁸ Rasmussen og Villaume 2007, s. 186.

¹⁷⁹ *Berlingske Tidende* 3.2.2007.

¹⁸⁰ Det kan i øvrigt bemærkes, at alle NATO-landenes ambassader modtog en invitation til at overvære høringen som observatør, men ingen takkede ja. Den eneste ambassade, der sendte en repræsentant, var den svenske, jf.: Tel. nr. 3048 af 17.10. 1975 fra AmEmb (Lukens) til SecState. NARA.

¹⁸¹ “Spørgepanelets konklusion,” Arrangørkomiteen 1975, s. 166–168. Af samme grund har Ole Espersen næppe “[nægtet] at underskrive fælleserklæringen efter den vigtige Sakharovhøring i København i 1975” (*Berlingske Tidende* 3.2.2007). Det skal bemærkes, at de danske aviser ikke altid var lige gode til at skelne mellem spørgepanelet på den ene side, partiernes repræsentanter på den anden side, da sidstnævnte jo også havde mulighed for at stille spørgsmål.

¹⁸² *Berlingske Tidende* 20.10.1975.

¹⁸³ Tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate; Fremskridtspartiets udeblivelse blev angiveligt begrundet med partiets manglende interesse for udenrigspolitik, jf. tel. nr. 3020 af 15.10.1975 fra AmEmb (Lukens) til Secstate, 15.10.1975. NARA.

Espersen tilfælles med stort set alle partirepræsentanterne.¹⁸⁴ Det der adskilte Espersen fra de øvrige partiers observatører – ud over hans meget aktive deltagelse¹⁸⁵ – var ganske rigtigt hans stærkt kritiske vurdering af høringen.¹⁸⁶ Det kan ikke afvises, at der har været modstand i Socialdemokratiets regi (eller for den sags skyld i andre partier, hvis officielle holdning ligeledes var positiv), men vi har ikke set dokumentation for, at dette var tilfældet. Til gengæld ved vi, at Socialdemokratiet tidligere end flere borgerlige partier lod sig overbevise om, at der skulle gives grønt lys til høringen. Og da beslutningen skulle træffes i præsidiet var V ubetinget imod, RV betinget imod, S meldte som det første parti i præsidiet sin støtte i oktober, hvorefter først Fremskridtspartiet og en måneds tid senere Det Konservative Folkeparti sluttede trop. Høringens vedholdende og væsentligste modstander var Venstre. Det gjaldt, da Venstre havde regeringsmagten og dets holdning til høringen var “ubetinget negativ.” Og da Venstre ikke kunne forhindre, at der blev givet grønt lys for høringen, fastholdt det efterfølgende et armslængdeprincip – også da det efter valget i januar 1975 havnede i oppositionen. Venstres præsidiemedlem, Nathalie Lind, gjorde sig – efter alt at dømme med succes – til talskvinde for den holdning, at præsidiemedlemmerne ikke skulle deltage i høringen. Selv Venstres observatør holdt sig væk. Sidstnævntes fravær blev bemærket i samtiden og fremgår også af PET-Kommissionens beretning.¹⁸⁷ Men at Venstre blandt de store partier var høringens hovedmodstander – faktisk den eneste ubetingede modstander – fremgår ikke af den eksisterende litteratur. Partiets konsekvente holdning skyldtes efter alt at dømme et realpolitisk motiveret hensyn til Sovjetunionen.

3) Høringen: Fra nær-fiasko til succes? Som det er fremgået, var de samtidige vurderinger af høringens succes mildest talt blandede. Derfor er det nok så interessant, at høringen fik et frugtbart efterliv. En

¹⁸⁴ Iflg. *Politiken* (20.10.1975) var Viggo Fischer den eneste politiske repræsentant der overværede høringen alle tre dage. I pressen finder man dog forskellige bud på hvem der var til stede hvornår, enkelte partirepræsentanter har hævdet, at de overværede hele høringen.

¹⁸⁵ *FAZ* 18.10.1975; *Aktuelt* 18.10.1975; interview med Bjarne Nederby Jessen, 4.8.2011.

¹⁸⁶ Tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate. NARA. Espersens kritiske holdning afholdt ikke Den Internationale Sakharov-Komité fra at anbefale, at han blev optaget i Rom-høringens spørgepanel, hvilket da også skete (gruppen mente, at Ole Espersen ved københavner-høringen “stillede meget gode og relevante spørgsmål,” jf. Referat af gruppens møde den 1.8.1977, Preben Kühls materiale vedr. Sakharovhøringen).

¹⁸⁷ Heiberg 2009, s. 54. *Aarhus Stiftstidende* (20.10.1975) hævder dog at Venstre var repræsenteret – sammenlagt i en time.

organisation blev dannet (Den Internationale Sakharov-Komité), der nok var dansk-baseret, men som blev involveret i en række internationale aktiviteter. Der blev organiseret fire opf lgningsh ringer, således at det blev til i alt fem officielle Sakharovh ringer – hvortil kom flere mindre høringer, som Den Internationale Sakharov-Komité i et eller andet omfang deltog i. Komiteen stod også bag udgivelsen af *Danizdat* (1976–1991), der blev den danske publikation, der mest vedholdende beskæftigede sig med menneskerettighedskr nkelse i  stblokken. Vi har endnu til gode at få belyst k benhavn r-høringens efterliv, samt den reelle gennemslagskraft af de initiativer den affødte.

4) En højreorienteret høring? Sakharovhøringen blev generelt opfattet som en “højredrejet” høring.¹⁸⁸ Ikke fordi den beskæftigede sig med menneskerettighedskr nkelse i  stblokken, men fordi initiativtagerne med rette eller urette blev opfattet som højreorienterede. Nogle af h ringsdeltagerne l  utvivlsomt meget langt til højre (det gjaldt Wurmbrand). Men omvendt er det slående, at det lykkedes at få vidt forskellige politiske strømninger til at bakke op om høringen og i særdeleshed at opnå støtte fra fremtrædende socialdemokrater. Hertil kom, at Jelena Bonners svigersøn fik en væsentlig indflydelse på den efterfølgende høring, som Ole Espersen i øvrigt også deltog i.¹⁸⁹ Socialisten M rio Soares var  respr sident for Lissabon-høringen. Selv om vi endnu har til gode at få undersøgt disse høringer nærmere, virker det forenklet at klistre etiketten “højreorienteret” på Sakharovh ringerne *en bloc*.

5) CIA vs KGB eller Sakharovhøringen som et af den kolde krigs stedfortr dersammenst d? Debatten om Sakharovhøringen har til dels været en debat om efterretningstjenesternes rolle. I samtiden spillede påstanden om at CIA var indblandet en væsentlig rolle blandt de Moskva-tro kritikere af høringen, mens *Berlingske Tidende* gjorde opmærksom på Moskvas rolle.¹⁹⁰ Efter den kolde krigs afslutning har fokus udelukkende været på KGBs ageren. Og det er vitterlig påvist, at Sovjetunionen først forsøgte at forhindre Sakharovhøringen i at blive til noget, dernæst at reducere dens gennemslagskraft. Mindre klart er det, i hvilket omfang KGBs “aktive foranstaltninger” blev ført ud i livet og gav de ønskede resultater. PET vurderede i 1985 at “resultatet [af den sovjetiske påvirkning] var, at en række fremtrædende politiske partier

¹⁸⁸ Blaser 1992, s. 354

¹⁸⁹ Blaser fremhæver Ole Espersen som et sjældent eksempel på en ekspert der deltog i såvel højre- som venstreorienterede høringer (Blaser 1992, s. 355).

¹⁹⁰ *Berlingske Tidende* 14.7.1975.

afslog at støtte høringen.¹⁹¹ Påstanden er ganske dristig. Dels nævnes de pågældende partier ikke, dels fremlægges intet belæg for, at der vitteligt skulle være en årsagssammenhæng mellem sovjetisk påvirkning og “en række” partiers holdning til høringen. Tre fremtrædende partier modsatte sig høringen: SF, RV og Venstre. SFs negative holdning over for en høring organiseret af en gruppe, som “antikommunist[en]”¹⁹² Frank Osvald i 1969 øjensynlig opfattede som højreekstremistisk, behøvede næppe KGB-opmuntring. Hvad der foregik bag kulisserne i Det Radikale Venstre ved vi ikke, men afvisningen af høringen var blød, idet partiet erklærede sig rede til at ændre holdning, såfremt et flertal blandt de øvrige partier gik ind for høringen.¹⁹³ Sovjetisk pres kan sagtens have spillet en rolle for Venstre – det tyder Nathalie Linds markeringer på. Partiets ubetinget negative holdning til høringen skyldes dog næppe KGB-manipulation, men mere sandsynligt nøgterne, realpolitiske overvejelser. Flere publikationer har beskæftiget sig med Arne Herløv Petersens stærkt kritiske artikler om høringen, og har i den forbindelse rejst spørgsmålet om, hvorvidt den generelt lidet flatterende dækning af Sakharovhøringen skyldtes KGB-aktioner.¹⁹⁴ Vi har ikke set nogen dokumentation for, at dette skulle være tilfældet, og tesen synes at bygge på nogle overdrevne forestillinger om KGBs formåen. For den kritiske vurdering finder man jo i såvel borgerlige som venstreorienterede aviser i Danmark og i udlandet, samt blandt deltagere i høringen såsom Bjøl, Ionesco og en række sovjetiske dissidenter, der stod Sakharov nær. I en opsummerende beskrivelse fra den amerikanske ambassade til Washington lød vurderingen: “The Sakharov Hearing was badly organized, emotional and harshly criticized by some participants, but the stories of some of the witnesses were serious indictments of present conditions in the Soviet Union.”¹⁹⁵ Alt i alt forekommer det uhyre van-

¹⁹¹ Citeret i Heiberg 2009, s. 54–55. Af Schmidt 2009 (s. 242) fremgår det, at KGB-residenturet i København indberettede at Gert Petersen og “Kraig”/Torben Krogh (“Kraig” var angiveligt KGBs kodenavn for Torben Krogh, jf. *Berlingske Tidende* 30.6.2011) havde offentliggjort artikler, der skadede høringen samt at “takket være disse og andre foranstaltninger havde flere partier afvist at støtte høringen.” Denne konklusion fremgår af Gordijevskij-materialet (se Schmidt 2009, s. 25–26). Om PETs (udokumenterede) påstand bygger på KGB-residenturets (ligeledes udokumenterede) påstand, fremgår ikke af PET-Kommissionens beretning.

¹⁹² *Land og folk* 7.9.1966.

¹⁹³ Brev af 17.10.1974 fra Hilmar Baunsgaard til Karl Skytte. FA.

¹⁹⁴ Andersen og Gordievsky 2002, s. 623–634; Heiberg 2009, s. 54.

¹⁹⁵ Tel. nr. 3225 af 4.11.1975 fra AmEmb (Lukens) til SecState. NARA; tel. nr. 3099 af 21.10.1975 fra AmEmb til Secstate. NARA.

skeligt at tolke pressens generelt kritiske billede af Sakharovhøringen som udtryk for KGB-manipulation eller politisk *bias*.¹⁹⁶

Fsva. de sovjetiske påstande om amerikansk involvering, så foreligger der ingen dokumentation til støtte for denne tese. Det er naturligvis langtfra ensbetydende med, at en sådan rolle kan udelukkes. Eksempelvis er det tænkeligt, at amerikanerne spillede en rolle fsva. finansieringen.¹⁹⁷ Mange vil nok følge den høringsdeltager, der udtalte, at "alle påstande om at CIA – USAs efterretningstjeneste – står bag denne høring må ... være faldet til jorden. Dertil har dens forløb været alt for diletantisk."¹⁹⁸ CIA-tesens tilhængere kan omvendt påpege, at det ikke ville være første gang, at CIA gjorde sig bemærket ved manglende professionalisme.

Det er fristende at konkludere, at hverken KGB eller CIA spillede hovedrollerne i dramaet omkring Sakharovhøringen. Hovedaktørerne var danske, om end udenlandske aktørers bidrag umuligt kan ignoreres. Dels fordi høringen ikke var blevet til noget, hvis ikke arrangørerne havde haft adgang til et godt internationalt netværk. Og dels fordi hensynet til Sovjetunionen påvirkede én bestemt aktør, partiet Venstre, der i højere grad end andre frygtede høringens negative udenrigspolitiske konsekvenser. Det er muligt, at historien om Sakharovhøringens tilblivelse først og fremmest er historien om en lille gruppe ildsjæle, der nok var amatører, men som takket være snilde, held og gode kontakter, og trods ganske udbredt skepsis og modstand, ikke mindst i statsministerpartiet Venstre, formåede at stable et overraskende ambitiøst anlagt internationalt arrangement på benene. At selve høringen blev mindre succesfuld er under de omstændigheder knap så overraskende.

¹⁹⁶ PET-Kommissionen når frem til en anden konklusion: "Det er svært at vurdere, hvorvidt KGBs påvirkningsforsøg havde indflydelse på, at de danske politiske partier splittedes i spørgsmålet om Sakharov, og at den danske presse gav et billede af høringen som kaotisk og plaget af internt kiv ... Pressens billede af høringen afspejlede sandsynligvis blot en grundlæggende politisk uenighed om Sakharovhøringen både på venstre- og højrefløjen" (Heiberg 2009, s. 54).

¹⁹⁷ Udgifterne til høringen beløb sig angiveligt til 250.000 kr. (*Information* 18.10.–19.10.1975). Iflg. Ezsterhás stammede halvdelen af de 300.000 kr., der var budgetteret med, fra indsamlinger foretaget af den norske organisation Misjon bak Jernteppet (*Information* 13.10. 1975). Fællesrådets sekretær, Ludmila Osbrandt, oplyste, at den danske organisation "Mission i Øst" (antagelig mente hun Dansk Europa-mission) bidrog med 10.000 kr., samt at en lang række bidrag var anonyme (*Aktuelt* 15.10.1975). Da FAZ rapporterede fra høringen noterede avisen, at man fortsat ikke havde fået nogen fyldestgørende redegørelse for hvorledes høringen var blevet finansieret (*FAZ* 18.10.1975).

¹⁹⁸ *Århus Stiftstidende*, citeret i *Jyllands Posten* 21.10.1975.

Afslutningsvis bør det understreges, at det er bemærkelsesværdigt, at foretagendet ikke løb ud i sandet som en engangsforestilling, men på længere sigt affødte en række såvel danske som internationale vægtige initiativer. Alt i alt er det imidlertid indlysende, at vi endnu langt fra kender hele historien om Sakharovhøringen og dens efterliv.

SUMMARY

BENT BOEL: *Human Rights Policy From Below? The International Sakharov Hearing, Copenhagen, October 1975.*

The International Sakharov Hearings (1975–1985), have been hailed as “one of the most established tools for informing the West” about the human rights situation in the USSR, and yet very little has been written about them. This article tries to shed light on the origins of the process, i.e., the First International Sakharov Hearing, which was held in response to Andrei Sakharov’s “Moscow Appeal” (February 1974). The hearing was originally suggested in June 1974, but it only took place after a lengthy process in Copenhagen, October 1975. The existing, rather sparse, literature focuses on the travails of the hearing, and, in particular, Soviet counter-measures. It also tends to highlight the relative success of such policies in the short term: the KGB managed to influence the Danish media coverage and Soviet pressure may have been instrumental in ensuring that the Danish Social Democratic government kept a low profile during the hearing. Such a narrative, however, needs to be amended. Firstly, the International Sakharov Hearing was an amazing success story: a tiny, obscure, and allegedly rather dubious group (the “Common Committee of East Exiles in Denmark”), initially without any parliamentary support, managed to gather significant establishment support and to obtain the privilege of holding a hearing in Christiansborg, the Danish Parliament building, about a theme likely to cause trouble in Denmark’s relationship with the Soviet Union. Secondly, while Anker Jørgensens government kept a low profile, his party was actually first among the major Danish parties to accept the proposal to hold the meeting. Thirdly, the hearing’s key opponent was the Liberal Party (“Venstre”), which was hostile both while it was in government and after it lost power in the January 1975 elections. Fourthly, while the hearing, certainly, was harshly criticized in the media, such coverage is most likely better explained by what happened at the gathering than by KGB manipulation or political bias in the press. Finally, a number of issues are in need of further investigation, including the concrete impact of real (KGB) or alleged (CIA) actions taken by foreign secret services on the Sakharov Hearing and the role of transnational Eastern European exile networks.